

GJUHË SHQIPE DHE LETËRSI

Materiale mësimore për vitin e parë

Arsimi i gjimnazit

Përmbajtja

Fusha programore: *GJUHË DHE KOMUNIKIM*

RRETH GJUHËS SHQIPE

Shkenca e gjuhës

Gjuha shqipe në familjen e gjuhëve indoevropiane

Zhvillimit historik i gjuhës letrare shqipe

GJUHËSI

Degët kryesore të gjuhësisë

Fonetikë dhe fonologji

Fusha programore: *LETËRSI, TË SHPREHURIT DHE KRIJIMTARIA*

TEORIA E LETËRSISË

Arti dhe llojet e tij

Shkenca e letërsisë

Ndarja e letërsisë

Fusha programore: *NJOHURI MEDIATIKE*

Fakte dhe opinione

Shkenca e gjuhës

Shkenca e gjuhës (linguistika), është shkenca që merret me studimin e gjuhës njerëzore – si funksionon gjuha, si është ndërtuar, si përdoret dhe si zhvillohet me kalimin e kohës. Ajo nuk merret vetëm me fjalët por edhe me rregullat dhe mënyrën se si njerëzit komunikojnë. Shkenca e gjuhës na shërben për të ruajtur dhe zhvilluar gjuhët, njëkohësisht është edhe e rëndësishme, sepse na ndihmon të kuptojmë si komunikojnë njerëzit.

Gjuha është një sistem që përbëhet nga tinguj, të cilët kur kombinohen në mënyrë të caktuar formojnë fjalë. Fjalët pastaj përdoren për të ndërtuar fjali. Ajo është një dukuri e ndërlikuar, prandaj ekzistojnë një varg disiplinash që e studiojnë atë. Gjuha shërben për të formësuar dhe komunikuar mendimet. Për ta plotësuar këtë rol, ajo ka një sistem shenjash që njerëzit të merren vesh mes tyre. Gjuha është mjeti kryesor i komunikimit mes njerëzve, ajo nuk është vetëm një sistem shenjash, por ura që lidh njerëzit me njëri-tjetrin. Është mjeti më i fuqishëm i njeriut për të ndërtuar botën shoqërore, kulturore dhe shpirtërore.

Komunikimi është procesi përmes të cilit një person i përcjell një informacion një personi tjetër ose një grupi personash. Komunikimi nis në familje por zhvillohet gjatë edukimit shkollor. Njerëzit komunikojnë ndërmjet tyre në mënyra të ndryshme: duke folur, duke shkruar, me gjeeste, mimikë, shenja ose duke i kombinuar të gjitha këto. Komunikimi është një ndër veçoritë më të rëndësishme të njeriut me anë të të cilit shkëmbehen dhe kuptohen informacionet midis njerëzve. Pra, ne çdo ditë marrin dhe japin informacione, të cilat na nevojiten në jetën tonë të përditshme. Disa nga këto informacione i marrim dhe i japim me ndihmën e sinjaleve të thjeshta, siç është për shembull drita e kuqe e semaforit, që do të thotë “*ndal*”, lëvizja e kokës lart-poshtë, që do të thotë “*pohim*”, apo drita rrotulluese e ndihmës së shpejtë, që do të thotë “hapni rrugën” ose që na bën të kuptojmë se bëhet fjalë për një rast urgjent. Por, mbi të gjitha duhet mbajtur në mend se çdo lloj i komunikimit arrihet vetëm atëherë kur pjesëmarrësit i interpretojnë shenjat në mënyrë të njëjtë. Nëse ky sistem shenjash, me anë të të cilit komunikojmë, shprehet nëpërmjet të folurit, atëherë kjo nënkupton që të dy palët duhet ta njohin atë gjuhë. Gjatë procesit të komunikimit ne zbatojmë një skemë të caktuar, ku kemi gjithmonë një **dërgues** i cili ka një mesazh dhe të cilin duhet ta përçojë te **marrësi**. Por, që mesazhi të përçohet me sukses, duhet të ekzistojë një **kod**, i cili mund të jetë mund të jetë një fjalë e shqiptuar apo e shkruar, një shenjë komunikacioni, një gjest ose ndonjë mënyrë tjetër e të shprehurit. Veç këtyre, duhet doemos të ekzistojë një kanal komunikimi, i cili ndodhet ndërmjet dërguesit të mesazhit dhe marrësit të mesazhit.

Komunikimi verbal është lloj i komunikimit me anë të gjuhës (të folur ose të shkruar), duke përdorur fjalë, fjali dhe rregulla gjuhësore për të shprehur mendime, ndjenja ose informacion, shembull, një bisedë me shokët, një letër ose një mesazh elektronik, një

ligjëratë apo mësim në klasë.

Komunikimi joverbal është një mënyrë tjetër e të shprehurit të mendimeve, ndjenjave dhe qëndrimeve pa përdorur fjalë. Shoqëron gjithmonë komunikimin verbal, por shpesh mund të ketë edhe më shumë ndikim se fjalët vetë. Format kryesore të komunikimit joverbal janë:

- **Mimika** (shprehjet e fytyrës) – Një buzëqeshje tregon gëzim ose mirësjellje, një vetull e ngritur mund të tregojë habi, kurde një fytyrë e vrejtur shpreh mërzitje apo zemërim etj.
- **Gjestet** (lëvizjet e duarve dhe trupit) – Ngritja e dorës për të marrë fjalën në klasë, tundja e dorës tregon pershëndetje, gisht i vendosur në buzë për heshtje etj.
- **Kontakti me sy** (shikimi) – një shikim i derjtpërdrejtë tregon siguri, vëmendje ose respekt, shmangja e syve mund të nënkuptojë turp ose mungesë interresi etj.
- **Qëndrimi** – Si qëndrojmë ose si ulemi jep një mesazh për gjendjen tonë, një trup i drejtë dhe i hapur tregon vetëbesim, ndërsa një trup i përkulur mund të tregojë pasiguri ose lodhje.
- **Toni i zërit** – edhe kur përdorim fjalë, mënyra si i themi ka peshë të madhe, një ton i lartë mund të tregojë ymërim, ndërsa një ton i qetë shpreh mirëkuptim.
- **Prekja** – një shtrëngim duarsh, një përqaftim apo një prekje mbi sup tregojnë respekt, ngrohtësi ose mbështetje emocionale.
- **Shenjat** - janë figura, shkrime apo vizatime që përdoren për të treguar ose për të na kujtuar diçka. Të tilla mund të jenë shenjat e komunikacionit që janë pjesë e rëndësishme e komunikimit joverbal, sepse ato përcjellin rregulla dhe paralajmërime për drejtuesit e mjeteve dhe për këmbësorët, pastaj shenjat e pikësimit, shenjat që përdoren në matematikë etj. Këto shenja kuptohen pa pasur nevojë të flasim.
- **Simbolet** - janë elementë që përfaqësojnë diçka në mënyrë indirekte, nëpërmjet një shoqërimi kulturor. Kuptimi i simbolit nuk është i qartë dhe kërkon njohuri paraprake për interpretimin e tij. Ata mund të jenë gjithashtu imazhe, ngjyra ose forma që përfaqësojnë diçka specifike. Për shembull: zemra e kuqe simbolizon dashurinë, emotikonet gjithashtu, paraqesin simbole të fuqishme sot në epokën digjitale. Dallimi kryesor midis shenjave dhe simboleve është se shenjat përfaqësojnë diçka drejtpërdrejt, ndërsa simbolet e bëjnë këtë në mënyrë indirekte. Me fjalë të tjera, shenjat nuk kërkojnë interpretim, ndërsa simbolet kërkojnë.
- **Sinjalet** - janë shenja të vendosura sipas një marrëveshjeje që japin udhëzime të qarta dhe që interpretohen njësoj nga të gjithë. Ato mund të jenë pamore apo zanore. Për shembull: Llamba e verdhë pulsuese e makinës tregon kthesën e makinës djathas ose majtas, zëri i autoambulancës tregon një rast urgjergjent, zilja e shkollës tregon fillimin ose mbarimin e orës mësimore etj.

Në bazë të kësaj, kuptojmë se komunikimi joverbal shpreh emocione të singerta, që fjalët apo komunikimi verbal mund t'i fshehin. E bën komunikimin më të gjallë dhe më të kuptueshëm dhe mund të plotësojë, forcojë ose kundërshtojë fjalët që themi. Ky komunikim kuptohet shpesh edhe përtej gjuhëve, pra një buzëqeshje ose një gjest kuptohet kudo në botë.

Komunikimi njëkahësh – ndodh atëherë kur dërguesi dhe pranuesi i mesazhit kanë role të veçanta dhe me njëri tjetrin janë të pavarur. Kjo formë karakterizohet nga fakti se nuk ka informata kthyesë nga pranuesi te dërguesi i mesazhit. Për shembull, kur dëgjohen lajme në radio ose televizion.

Komunikimi i ndërsjellë - mundëson pranim të informatës kthyesë momentale, ofron mundësinë për të vendosur kontakte personale dhe nëpërmjet kësaj, informacione nga shenjat joverbale. Komunikimi ballë për ballë është forma më e pasur e komunikimit. Këtu përfshihen biseda joformale, prezantime gojore, intervista, fjalime dhe video-konferenca. Ky lloj komunikimi mundëson informata kthyesë të menjëhershme. Këtu përfshihen bisedat telefonike, letërkëmbimi nëpërmjet internetit, shkrimi i mesazheve përmes telefonit celular, etj. Në këtë lloj komunikimi, folësit duhet të flasin qartë në mënyrë që të kuptojnë mesazhin dhe të kthejnë përgjigje, pasi sinjalet joverbale mungojnë.

Fjalimi - është një formë tjetër e komunikimit me anë të të folurit para publikut, zakonisht me një përmbajtje të përgatitur më parë, për të dhënë një informacion apo për të treguar qëndrime dhe për të bindur dëgjuesin.

Funksionet e gjuhës

Funksionet e gjuhës lidhen me mënyrat se si ajo përdoret në komunikim dhe me rolin që luan në marrëdhënie mes njerëzyve. Studiues të ndryshëm i kanë përcaktuar në forma të ndryshme, por më e njohura është ndarja e Roman Jakobson-it. Sipas tij njihen disa funksione kryesore të gjuhës:

Funksioni referencial (informues) - ky funksion përdoret për të na dhënë informacion për diçka që na rrethon, ndodh ose ekziston. Për shembull: *Shfaqja do të fillojë në orën 12:00.*

Funksioni emotiv (shprehës) - shpreh ndjenjat, emocionet ose gjendjen e folësit. Për shembull: *O sa u gëzova!*

Funksioni konativ (thirrës) - përdoret për të nxitur dëgjuesin të bëjë diçka, për t'i dhënë urdhra, këshilla, kërkesa. Për shembull: *Mbylle derën! Eja këtu! Më jep pak ujë, të lutem!*

Funksioni fatik (kontakti) – shërben për të hapur, mbajtur ose mbyllur komunikimin. Për shembull: *Alo, më dëgjon?*

Funksioni poetik – lidhet me formën e bukur të shprehjes, përdoret në letërsi, në poezi, në këngë.

Funksioni metagjuhësor – përdoret për të shpjeguar vetë gjuhën, fjalët ose kuptimet.

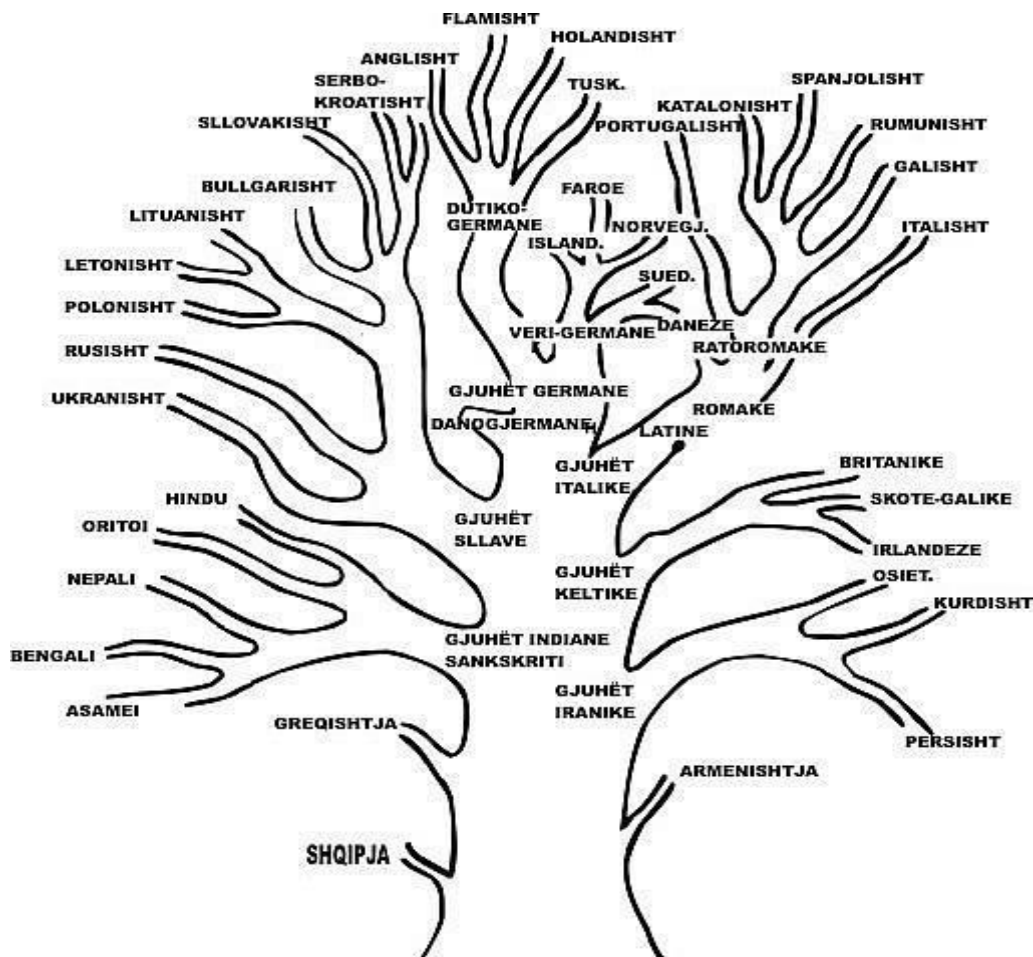
Metagjuha është gjuha që përdoret për të shpjeguar gjuhën vetë. Pra, kur ne flasim rreth fjalëve, rreth kuptimeve, rreth rregullave gramatikore apo rreth funksioneve të gjuhës, atëherë ne përdorim metagjuhën.

Diskutim

- Shpjegoni rëndësinë e gjuhës si mjet për komunikim dhe fuqinë e saj mbi mënyrat e tjera të komunikimit!
- Krahasoni dhe interpretoni veçoritë dhe funksionet e gjuhës!
- Jepni dhe ju shembuj të llojeve të ndryshme të komunikimit!
- Demonstroni disa nga llojet e komunikimit!
- Shpjegoni kuptimin e termit metagjuhë!

Gjuha shqipe në familjen e gjuhëve indoevropiane

Gjuhët indoevropiane

Gjuha indoevropiane përfshinë një grup të madh gjuhësh që ndajnë një orgjimë të përbashkët. Ajo shtrihet nga India deri në Evropë, duke përfshirë një gamë të gjërë dialektesh dhe variantesh.

Gjuha shqipe bën pjesë në familjen e gjuhëve indoevropiane, ku futen gjuhët indoiranike, greqishtja, gjuhët romane, gjuhët sllave, gjuhët gjermane, etj. Ajo formon një degë të veçantë në këtë familje gjuhësore dhe nuk ka ndonjë lidhje prejardhjeje me asnjërën prej gjuhëve të sotme indoevropiane. Përveç shqipes, greqishtja dhe armenishtja janë gjithashtu gjuhë të veçanta, secila më vete. Ndërsa, nga ana tjetër, flitet për grupe gjuhësh si grupi i gjuhëve sllave (*rusishtja, polonishtja, çekishtja, serbokroatishtja, bullgarishtja etj.*), grupi i gjuhëve romane (*italishtja, frëngjishtja, spanjishtja, rumanishtja etj.*), grupi i gjuhëve gjermanike (*gjermanishtja, anglishtja, danishtja, norvegjishtja, suedishtja etj.*) e të tjera. Kanë ngjashmëri dhe lidhje të shumta mes tyre, që tregon se këto gjuhë kanë një prejardhje të përbashkët.

Gjuha shqipe daton që nga periudha e vonë antike, duke evluar përmes ndikimeve të shumta kulturore dhe politike. Karakteri indoevropian i shqipes, përkatësia e saj në familjen gjuhësore indoevropiane, u arrit të përcaktohej e të vërtetohej që nga mesi i shekullit XIX, në sajë të studimeve të gjuhësisë historike krahasuese. Ishte sidomos merita e njerit prej themeluesve kryesorë të këtij drejtimi gjuhësor, dijetarit të njohur gjerman Franz Bopp, që vërtetoi me metoda shkencore përkatësinë e gjuhës shqipe në familjen gjuhësore indoevropiane. Franz Bopp i kushtoi këtij problemi një vepër të veçantë me titull *"Mbi shqipen në lidhjet e saj farefisnore"*, botuar në vitin 1854. Në ndarjen e gjuhëve indoevropiane në dy grupe: në gjuhë lindore ose satem dhe në gjuhë perëndimore ose kontum, shqipja shkon me gjuhët lindore (satem), bashkë me gjuhët indoiranike, gjuhët balto-sllave dhe me armenishten.

Veçoritë e gjuhës standarde shqipe:

- Një ndër veçoritë e gjuhës shqipe është alfabeti latin me 36 shkronja.
- Është gjuhë sintetike (shumë kuptime që shprehen me mbaresë fjalësh)
- Ka një sistem të pasur foljor me shumë kohë dhe mënyra.
- Ka rasat gramatikore të emrit dhe mbiemrit (emërore, gjinore, dhanore, kallëzore, rrjedhore)
- Ka një fjalor të pasur, me fjalë autoktone dhe huazime nga gjuhë të ndryshme (latinishtja, greqishtja, turqishja, sllavishtja, italishtja)

Dallimet e shqipes me gjuhët e tjera indoevropiane:

- Shqipja është gjuhë orgjinale, me degë më vete, ndryshe nga gjuhët romane, gjermanike apo sllve.
- Morfologjia: ka ruajtur rasat, ndryshe nga anglishtja dhe gjuhët e tjera moderne që i kanë humbur.
- Fonetikë e veçantë: ka tinguj unikë (ë, y, q, gj, rr, ll).
- Fjalori: ka shtresë të lashtë autoktone që nuk gjendet në gjuhë të tjera.

Diskutim

- Shpjegoni prejardhjen e gjuhës shqipe si degë e veçantë në familjen e gjuhëve indoevropiane.
- Shpjegoni dhe identifikoni veçoritë e gjuhës standarde shqipe, si dhe afërsitë dhe dallimet e saj me gjuhët e tjera indoevropiane.

Më saktësisht, bëhet fjalë për një ditar udhëtimi, ku autori kishte përpiluar një fjalor të vogël që ne e quajmë *Fjalorth shqip-gjermanisht*, me fjalë dhe shprehje që i kishte mbledhur gjatë qëndrimit në trojet shqiptare dhe t'i mbajtur mend më mirë, pranë fjalës shqipe shënoi edhe atë gjermane. Edhe ky dokument ka rëndësi të veçantë për gjuhësinë sepse vërteton veçoritë e dialektit të veriut.

"Perikopeja e Ungjillit të Pashkëve" (shek. XIV, -një tjetër dokument nga dëshmitë më të hershme të shkrimit të gjuhës shqipe, që daton rreth shekullit XIV-XV, i gjetur në një dorëshkrim në gjuhën greke, në Bibliotekën Ambroziane të Milanos.

Pri s(h)in Matthëe / ungjil, anagodsme - + Eoangjil s(h)inti: e premtie e madhe.

I me nesër që ë(s)h) er(r), që ë(s)h)te me - ë premtie, u mbulodhi e priftëri edhë Farisei, e thenë Pilato: / Zot, e kuituam se ai u plan edhë kur qe ngjal(l) / e the se pre tre dit pirlëmi. Urdhurë / as(h)tu, ngjell(l)si Zot, t'u mbul(l)etë var(r)i mos po he e vini nate, e avtë matihë e vjedhin; / atë pra thom lausi se u ngre së vdekur e is(h)ë'i ma heqi së prapa <+> e heqi së para. / Pra tha Pilati: Keni kusstodhi, prin t'e mbul(l)ë / var(r)ën e, si e pat, sfragjime me gurin me t' / gjithë kusstodhie. + S(h)am vjet, Zoti nun.

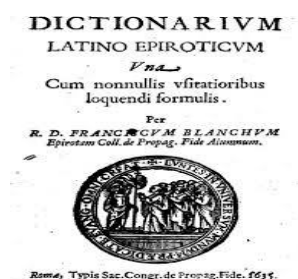
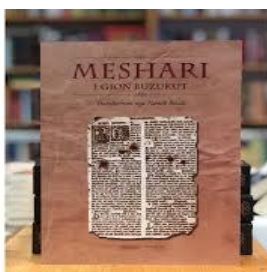
Transkriptimi në shqip i Perikopea të shekullit XIII – XIV

Fjala *"perikope"* do të thotë një pjesë e shkëputur nga një tekst më i madh, në këtë rast një fragment i Ungjillit të Shën Mateut. Ky shkrim ka rëndësi të veçantë, pasi vërteton se gjuha shqipe në shekullin e XIV, shkruhej në dy dialektet kryesore dhe me dy alfabetë, latin dhe grek, më saktë, dëshmohej se kultura arbërore dhe jeta shpirtërore konfensionale e popullit tonë, ishte nën ndikimin e kultures latine-katolike dhe asaj bizantine-ortodokse.

Periudha e re- (nga shkrimet e para deri në ditët e sotme): Rruga dhe fati i zanafillës dhe i zhvillimit të gjuhës shqipe në përgjithësi, si dhe i gjuhës letrare në veçanti, ndonëse shekuj me radhë nën zgjedhën e robërive të njëpasnjëshme, ka pasur një ecuri të veçantë. Populli ynë gjatë shekujve ka ruajtur individualitetin dhe identitetin e tij kombëtar me anë të asaj që ka krijuar vepra të ndryshme. Rruga e zhvillimit të gjuhës letrare shqipe ka kaluar në periudha të ndryshme, duke pasur një ndikim të theksuar në historinë tone, që njihet më së miri si **Periudha parakombëtare** dhe **Periudha kombëtare** (nga viti 1860 e gjer më sot).

- **Periudha parakombëtare** (shek. XV, XVI-1860) - Kjo periudhë përbën në vetvete etapën e formimit të gjuhës shqipe si gjuhë e përgjithshme e popullit ose si gjuhë e kombit shqiptar. Ajo shkruhej në vepra kryesisht me karakter fetar të cilat përbëjnë edhe monumentet e para gjuhësore të shqipes së shkruar. Kjo periudhë fillon me **Mesharin e Gjon Buzukut** (1555) si vepër e parë e plotë e shkruar në gjuhën shqipe dhe me **Lekë Matrëngë** me veprën *"E mbsueme e krishterë"* (1592), e më vonë me veprat e tyre vijojnë **Pjetër Budi**, **Frang Bardhi**, **Pjetër Bogdadni**, **Jul Variboba** etj.

Kjo periudhë quhet parakombëtare sepse gjuha shqipe ende nuk kishte marrë rolin e gjuhës së unitetit kombëtar, por përgatiti terrenin për periudhën kombëtare, kur gjuha u bë mjet i lëvizjes politike dhe kulturore.

- **Periudha kombëtare** (nga 1860 e gjer më sot) – Kjo periudhë përfshinë zanafillën e Rilindjes Kombëtare dhe përpjekjet që rilindësit dhanë për pasurimin e gjuhës shqipe si dhe pastrimin e saj nga huazimet e tepërta. Hapi i parë i kalimit nga Periudha parakombëtar në Periudhën kombëtare mund të merret “*Evetari*” i **Naum Veqilharxhit**, që është abetarja e parë e gjuhës shqipe, botuar për herë të parë në vitin 1844. Ky dokument është konsideruar si manifesti i parë i lëvizjes sonë kombëtare,

Kjo periudhë mund të ndahet në tri etapa, edhe atë:

- I. prej 1860 gjer në shaplljen e Pavarësisë- (1860-1912);
- II. prej 1912 gjer në çlirimin e vendit (1912-1944);
- III. prej çlirimit (1944) gjer më sot.

Etapa e parë e gjuhës letrare kombëtare karakterizohet me qëllime përparimtare të Rilindjes Kombëtare, me përpjekje që të krijohet një gjuhë e njësuar, kështu që shkrimet shqipe t'i shërbenin kombit. Pas shumë përpjekjesh, u përcaktua edhe alfabeti unik i gjuhës shqipe në Kongresin historik të Manastirit (**Kongresi i Alfabetit-1908**). Brenda kësaj kohe, gjithashtu, u hartuan edhe disa gramatika të gjuhës shqipe përpos disa te huajave, edhe nga autorët shqiptarë, si: **Dhimitër Kamarda** (në italishte), **Kostandin Kristoforidhi** (në greqishte), **Sami Frashëri** (në gjuhën shqipe), **Pashko Vasa** (në frengjishte) etj. **Kostandin Kristoforidhi**, në atë kohë, hartoi edhe “*Fjalorin shqip-greqisht*” që u botua më 1904 dhe bashkë me veprën “*Fjalori i ri i shqipes*” nga Shoqëria “*Bashkimi*” e botuar më 1908, u bënë mbështetjet e fortë për zhvillimin e mëtejshëm të gjuhës letrare shqipe.

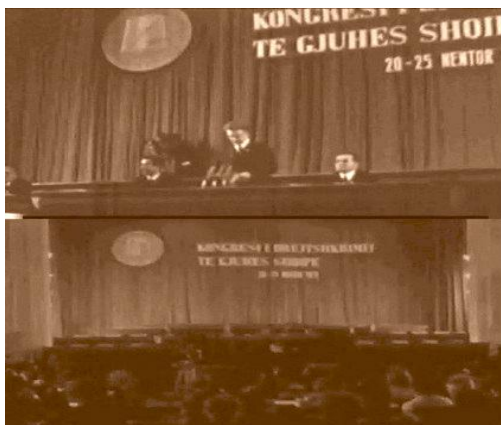
Etapa e dytë. Në këtë etapë gjuha jonë letrare zë të zhvillohët e të pasurohet tani brenda shtetit të pavarur shqiptar (1912-1939). Ajo tashmë zë të bëhet armë e forcimit dhe zhvillimit të shtetit shqiptar, bën një hap të madh përpara, donëse me shumë peripeci e pengesa, meqë shteti ishte në duart e fedoborgjezëve. Forcat përparimtare intelektuale bënë përpjekje e punë të mëdha në këtë drejtim: Formuan *Komisinë Letrare të Shkodrës* (1916), mbajtën *Kongresin e arsimtarëve të Lushnjës* (1920). Në këtë menyrë përpjekje gjithnjë e më të mëdha për zgjedhjen e çështjes së gjuhës letrare - për lëvrimin, pasurimin dhe njësimin e saj. Procesin e formimit, të njësimit, të shqipes letrare e pengoi edhe pushtimi i okupatorëve italianë e gjermanë.

Etapë e tretë dhe përfundimtare e njësimit të gjuhës letrare shqipe dhe të drejtshkrimit të saj zë fill me çlirimin nga regjimet antipopullore e posaçërisht nga okupimi italiano-gjerman, atëherë kur populli punonjës e mori pushtetin dhe mjetet e prodhimit në duart e veta

Me gjithë kushtet e vështira e të pasluftës, fillojnë të krijohen kushte të reja, të lira, pa pengesa, për njësimin e gjuhës letrare dhe të drejtshkrimit të saj. Revolucioni popullor, sistemi socialist, me përmbyshjen e së vjetrës antikombëtare, dhe me ndryshimin rrënjësor të mardhënieve ekonomike-shoqërore, hapin shtigje e perspektiva të reja në të gjitha fushat e jetës. Në të gjithë vendin hapen edhe institute, shkolla të larta pedagogjike, univerzitet, e në fund edhe Akademia e Shkencave dhe e Arteve. Veprimataria botuese dita-ditës merr hov të madh ku botohen libra të ndryshëm.

Kjo dinamikë e madhe e zhvillimit të popullit tonë në të gjitha sferat e jetës bëri që procesi i bashkëveprimit të të dy varianteve letrare, të të dy dialekteve, të shpejtohet, për të cilën gjë mbahen konferenca e konsulta gjuhëtarësh, letrarësh e dashamirësh të gjuhës së shkruar shqipe për afrimin dhe për njësimin e gjuhës e të drejtshkrimit. Të gjitha këto arritje të mëdha më në fund u kurorëzuan me vendimet e **Kongresit të Drejtshkrimit**, të mbajtur në Tiranë 1972. Drejtshkrimi i njësuar i sanksionoi trajtat normative dhe e ngriti gjuhën shqipe në nivelin e gjuhëve të tjera të zhvilluara letrare. Kështu edhe shqiptarët u bënë me një gjuhë dhe drejtshkrim të njësuar letrar siç vepruan shumë më herët edhe popujt e tjerë të kulturuar. Gjuha letrare shqipe, të cilën ndryshe e quajmë edhe standarde, është gjuhë e normuar, e organizuar në nivelin më të lartë e me mundësi jashtëzakonisht të mëdha të përgjithësimit gjuhësor, Ajo s'ka variante dhe nuk njeh kufij dialektorë apo të folmesh.

Diskutim

- Dalloni periudhën parahistorike!
- Krahasoni veçoritë e përgjithshme të dëshmive të periudhës parahistorike dhe të shkrimeve të para të periudhës historike të gjuhës shqipe!
- Njihni etapat e zhvillimit të gjuhës letrare shqipe në periudhën e re!

Degët kryesore të gjuhësisë

Meqë gjuha është mjet kryesor për komunikim midis njerëzve dhe për zhvillimin e të gjitha shkencave e të mbarë shoqërisë, ajo ka filluar të studiohet qysh në kohët më të lashta të historisë së njeriut. Shkenca që merret me studimin e gjithanshëm të gjuhës quhet *gjuhësi* ose *linguistikë* (nga *lingua* = *gjuhë*) që do të thotë *shkencë mbi gjuhën*. Kjo shkencë i studion veçoritë e përgjithshme të të gjitha gjuhëve: lindjen dhe zhvillimin e tyre, ndryshimet që ndodhin etj. Degët kryesore të gjuhësisë janë: *fonetika*, *leksikologjia* dhe *gramatika*.

Fonetika është degë e gjuhësisë që studion tingujt e gjuhës, mënyrën e formimit të tyre, veçoritë akustike e fiziologjike, llojet e tingujve, ndryshimet që pësojnë tingujt në pozicione të ndryshme, theksin, intonacionin, rrokjen etj. Me fonetikën është i lidhur ngushtë edhe drejtshqiptimi ose ortoepia.

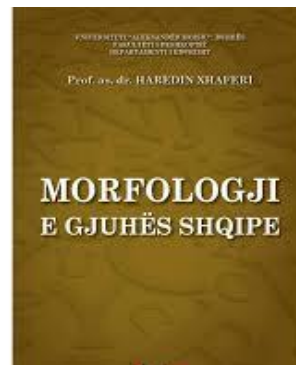

Leksikologjia po ashtu është degë e gjuhësisë, e cila merret me studimin e fjalëve të një gjuhe. Fjala *leksikologji* vjen nga greqishtja dhe përbëhet nga fjalët *leksis* = *fjalë* dhe *logos* = *dituri*, që do të thotë shkencë mbi fjalët. Pra si degë gjuhësore leksikologjia studion thesarin e fjalorit të një gjuhe, kuptimin e fjalëve, shprehjet frazeologjike etj.

Gramatika është dega më e rëndësishme e gjuhësisë, sepse ajo studion strukturën e gjuhës e kjo është ana më themelore e gjuhës. Fjala gramatikë vjen nga greqishtja *gramatechne* që do të thotë *art i të shkruarit*, por sot me këtë fjalë kuptojmë shkencën që merret me studimin e rregullave të ndryshme të fjalëve dhe të **bashkimit** të tyre në togfjalësh e në fjali. Gramatika ndahet në dy pjesë: në *morfologji* dhe *sintaksë*.

Morfologjia është pjesa e gramatikës që studion format e ndryshme të fjalëve, kuptimin e këtyre formave, klasifikimin e fjalëve në pjesë ligjëruese, si dhe formimin e fjalëve. Ajo analizon morfemat, njësitë më të vogla të kuptimit që formojnë fjalët dhe mënyrën se si ato lidhen me njëra tjetrën.

Sintaksa është pjesë e gramatikës që merret me studimin e rregullave të bashkimit të fjalëve në grupe fjalëshe (togfjalësh) e në fjali dhe të fjalive në periudhë (fjali të përbërë), si dhe rolin që luajnë ato.

Diskutim

- Shpjegoni rolin e gjuhësisë si shkencë që merret me studimin e gjithanshëm të gjuhës!
- Dalloni degët kryesore të gjuhësisë dhe shpjegoni rolin e tyre!

Fonetikë dhe fonologji

Tingujt janë mjeti themelor përmes të cilit realizohet gjuha. Çdo fjalë që shqiptojmë është e përbërë nga tinguj të ndryshëm, të cilët kanë vlerë si në aspektin fizik, ashtu edhe në rrafshin gjuhësor. Për këtë arsye, studimi i tingujve bëhet nga dy disiplina të veçanta, por të lidhura ngushtë: **fonetika** dhe **fonologjia**.

Fonetika (nga fjala greke *phone* = *tingull/zë*) është shkenca që merret me studimin e tingujve të folurit si dukuri materiale. Ajo e shqyrton tingullin nga tri këndvështrime:

- **Fonetika artikulative** – studion mënyrën se si tingujt prodhohen me anë të të folurit (gjuhë, buzë, qiellzë, akorde zanore etj.)
- **Fonetika akustike** – shqyrton tingujt si valë zanore, duke parë gjatësinë, forcën dhe timbrin e tyre.
- **Fonetika perceptive** – analizon se si tingujt perceptohen nga veshi i njeriut dhe përpunohen nga truri.

Njësia themelore e fonetikës është **tingulli**.

Shembull: Nëse marrim tingullin *p*, fonetika na tregon se ky tingull prodhohet duke bashkuar buzët dhe duke lëshuar ajrin pa dridhje të akordeve zanore.

Fonologjia (nga fjala greke *phone* = *tingull/zë* dhe *logos* = *shkencë/studim*, pra, studimi i tingullit) është shkenca që studion tingujt nga këndvështrimi gjuhësor. Ajo merret me funksionin e tyre në gjuhë, pra si përdoren tingujt për të dalluar kuptimin e fjalëve. Njësia themelore e fonologjisë është **fonema**, që është njësia më e vogël e gjuhës, e cila nuk mund të ndahet më tej në njësi më të vogla lineare që ndjekin njëra tjetrën në rrjedhën e të folurit. Fonema nuk është thjesht një tingull i caktuar, por një njësi dalluese

Ortoepia dhe **ortografia** janë dy norma të gjuhës standarde, të lidhura ngushtë me fonetikën, njëra për shqiptimin dhe tjetra për shkrimin.

Ortoepia (drejtshqiptimi) – vjen nga fjala greke *orthos* (i drejtë) dhe *epos* (fjalë apo të folur). Është sistem i rregullave që përcakton shqiptimin e drejtë të fjalëve në gjuhën standarde. Ortoepia është e domosdoshme sepse jo gjithmonë fjalët shqiptohen ashtu si shkruhen, shpeshherë edhe dialektet mund të ndryshojnë shqiptimin, por gjuha standarde kërkon një normë të unifikuar.

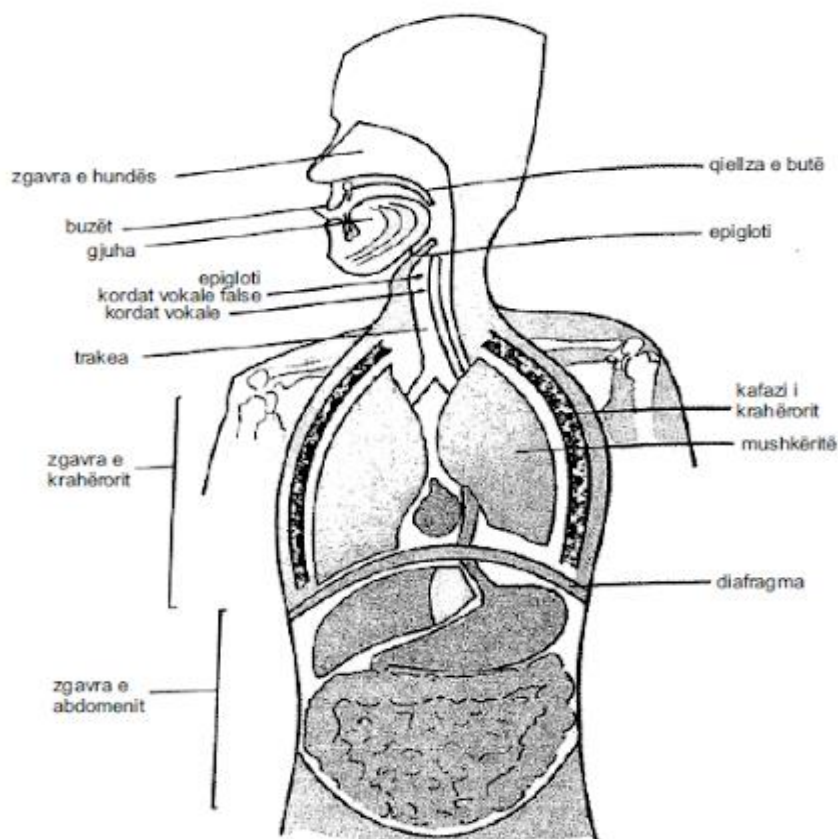
Ortografia (drejtshkrimi) – vjen nga greqishtja e lashtë *orthos* (i drejtë) dhe *grapho* (shkruaj). Është gjithashtu, sistemi i rregullave që përcakton mënyrën e të shkruarit të gjuhës standarde (me shkronja, me shenja pikësimi, përdorim të drejtë të shkronjave të mëdha, etj.).

Diskutim

- Shpjegoni funksionin dhe rëndësinë e fonetikës dhe fonologjisë si degë të gjuhësië!
- Shpjegoni origjinën dhe kuptimin e fjalëve: *fonemë*, *grafemë*, *fonetikë*, *fonologji*, *ortografi* (drejtshkrimi), *ortoepi* (drejtshqiptimi).

Organet e të folurit dhe funksioni i tyre

Të folurit është aftësi e lindur e njeriut. Është një proces artikullativ, që shprehet nëpërmjet lëvizjeve përkatëse të gjuhës, buzëve, tejzave të zërit si dhe organeve të tjera, në koordinim me të gjitha organeve e të folurit nga sistemi nervor. Të folurit është një proces fiziologjik, që vë në veprim organet e shtytjes së ajrit (mushkëritë), organet dridhëse (tejzat e zërit), zgavrat rezonatore (laringu, goja dhe hunda) dhe sistemin nervor, që udhëheq dhe harmonizon lëvizjet e organeve të përmendura.

Aparati i të folurit ndahet në tri grupe:

- **Aparati i frymëmarrjes** (pjesa e poshtme) – trakea, bronket, mushkëritë dhe diafragma. Këto dërgojnë rrymë ajri për formimin e tingujve.

- **Aparati i fonacionit** (pjesa e mesme) – laringu me tejzat e zërit, për zëshmimin e valës së ajrit që depërton.
- **Aparati artikullativ** (pjesa e sipërme) – zgavra e hundës dhe zgavra e gojës, ku bëjnë pjesë edhe gjuha, qiellza, njerithi, dhëmbët dhe buzët, që bëjnë përpunimin përfundimtar të tingujve: zanoreve dhe bashkëtingëlloreve.

Diskutim

- Njehni dhe dalloni organet e të folurit dhe funksionin e tyre gjatë nyjetimit të tingujve.

Klasifikimi i tingujve të gjuhës shqipe

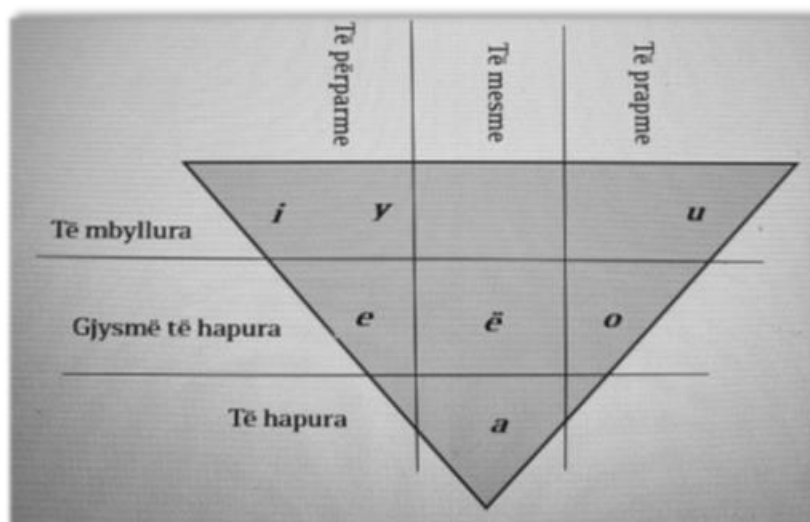
Tingujt e ligjëritimit të, ndahen në dy grupe të mëdha, në zanore dhe në bashkëtingëllore. Zanore të gjuhës shqipe janë 7: *a, e, ë, i, o, u, y*, ndërsa bashkëtingëllore janë 29: *b, c, ç, d, dh, f, g, gj, h, j, k, l, ll, m, n, nj, p, q, r, rr, s, sh, t, th, v, x, xh, y, zh*.

Kur flasim për tingujt apo për fonemat e shqipes, kemi parasysh gjithnjë ato të gjuhës standarde shqipe.

Zanoret dhe bashkëtingëlloret dallohen mes tyre nga tipare nyjetimore, akustike dhe funksionale.

Klasifikimi i zanoreve

Zanoret janë tinguj të zëshëm, për nyjetimin e të cilëve toni latingal kalon nëpër faring dhe gojë pa hasur në ndonjë pengesë. Klasifikimi i zanoreve bazohet sipas pozitës së ngritjes së gjuhës (*të përparme, të mesme, të prapme*), sipas shkallës të ngritjes së gjuhës (*të hapura, gjysmë të hapura, të mbyllura*) dhe sipas pjesëmarrjes ose mospjesëmarrjes së buzëve (*të buzorëzuara, të pabuzorëzuara*).

Sipas pjesëmarrjes ose mospjesëmarrjes së buzëve në nyjëtimin e zanoreve, ato mund të jenë të buzorëzuara dhe të pabuzorëzuara.

Në nyjëtimin e zanoreve të buzorëzuara **o, u, y**, buzët zgjaten dhe rrumbullakohen. Ndërsa te zanoret e pabuzorëzuara **a, e, ë, i**, gjatë nyjëtimit buzët nuk marrin pjesë.

Pra:

- zanorja **i** është e mbyllur, e rradhës së përparme, e pabuzorëzuar;
- zanorja **y** është e mbyllur, e rradhës së përparme, e buzorëzuar;
- zanorja **u** është e mbyllur, e rradhës së prapme, e buzorëzuar;
- zanorja **e** është e gjysmë e hapur, e rradhës së përparme, e pabuzorëzuar;
- zanorja **ë** është e gjysmë e hapur, e rradhës së mesme, e pabuzorëzuar;
- zanorja **o** është e gjysmë e hapur, e rradhës së prapme, e buzorëzuar;
- zanorja **a** është e hapur, e rradhës së mesme, e pabuzorëzuar;

Togjet (grupet) e zanoreve dhe diftongjet

Në gjuhën shqipe ndodh që të shqiptohen njëra pas tjetrës dy a më shumë zanore, si për shembull: *ftua, muaj, përrua, thua, bluaj, quaj, ruaj, mësuam, dëgjues, mësues, i gëzueshëm, arsyë, dyer, krye, kryesor, lyej, pyes, i shkëlqyeshëm, diell, qiell, miell* etj. Nëse dy zanore të afërta shqiptohen veçmas, duke formuar secila rrokje më vete, atëherë kemi **tog** apo **grup zanoresh**. Pra, secila nga zanoret ruan pavarësinë e vet dhe formon rrokje më vete, që do të thotë, se asnjëra nuk bëhet gjysmëzanore. Këto zanore formojnë togje zanoresh. Te togjet e zanoreve theksi bie zakonisht në zanoren e parë.

Ndryshe ndodh në rastet si: *opium, akuarium, materie, pejsazh*, ku dy zanoret formojnë një rrokje të vetme. Ato fonetikisht formojnë një diftong. Në diftong, zanorja e dytë humb aftësinë e formimit të rrokjes, pra, ato reduktohen në gjysmëzanore.

Përdorimi i drejtë i togjeve të zanoreve – Në shqiptimin e disa grupeve të zanoreve, vihet re luhatje të ndryshme, nën ndikimin e shqiptimeve dialektore e të traditës së shqiptimit të varianteve letrare të mëparshme: *ftua-ftu, muaj-muj, ruaj-ruj, mësues-mësus, pyes-pys, diell-dill, miell-mill* etj. Por, gjuha shqipe ka ngritur në normë shkrimin dhe shqiptimin e plotë të togjeve të zanoreve, pra duke i ruajtur elementet përbërëse të grupeve, pa i cunguar ato.

Drejtshkrimi dhe drejtshqiptimi i dy zanoreve të njehta – kur gjatë formimit të fjalëve takohen dy zanore të njehta, ato shkruhen e shqiptohen të pandryshuara, p.sh: *joorgjinal, kryeengjell, i paarmatosur, i paaftë, joobjektiv, mikroorganizëm* etj. Gjithashtu, edhe fjalët me prejardhje të huaj, që shkruhen me -oo, si: *alkool, zoologjik, koordinatë, kooperativë* etj., shqiptohen të pandryshuara.

Diskutim

- Shtjelloni dallimin midis tingullit dhe fonemës!
- Klasifikoni zanoret sipas vendit të ngritjes së gjuhës, sipas shkallës së ngritjes së gjuhës dhe sipas pjesëmarrjes ose mospjesëmarrjes së buzëve!
- Dalloni shqiptimin e grupit (togut) zanor nga diftongu dhe shkruani drejt ato!

Klasifikimi i bashkëtingëlloreve

Bashkëtingëlloret, ndryshe nga zanoret, formohen nga pengimi i rrymës së ajrit në një pikë të kanalit të zërit, ato janë zhurma dhe në gjuhën shqipe nuk kanë aftësi rrokjeformuese. Klasifikimi i bashkëtingëlloreve rëndom bëhet duke pasur parasysh: vendin e formimit të pengesës, mënyrën e formimit dhe punën e tejzave të zërit.

Bashkëtingëlloret klasifikohen sipas këtyre parimeve:

I. Sipas vendit të formimit:

- buzore: *p, b, m, f, v*.
- dhëmbore: *t, d, th, dh, ll*.
- alveolare: *c, x, n, s, z, l, r, rr*.
- paraqiellzore: *ç, xh, sh, zh*.
- qiellzore: *q, gj, j, nj, j*.
- prapaqiellzore: *k, g, h*.

II. Sipas mënyrës së formimit:

- mbylltore: *p, t, b, d, c, x, c, xh, q, gj, g, h*.
- shtegore: *f, v, dh, th, s, sh, z, zh, j, h*.
- hundore: *m, n, nj*.
- anësore: *l, ll*.
- dridhëse: *r, rr*.

III. Sipas pjesëmarrjes së zërit apo të zhurmës:

- të tigullta (sonante): *m, n, nj, j, l, ll, r, rr*.
- të zhurmëta, të cilat më tej ndahen në:

të zëshme	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>dh</i>	<i>g</i>	<i>gj</i>	<i>v</i>	<i>x</i>	<i>xh</i>	<i>z</i>	<i>zh</i>	
të pazëshme (të shurdhëta)	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>th</i>	<i>k</i>	<i>q</i>	<i>f</i>	<i>c</i>	<i>ç</i>	<i>s</i>	<i>sh</i>	<i>h</i>

Në formë tabelare, klasifikimi i bashkëtingëlloreve do të dukej kështu:

		Buzore	Dhëmbore	Alveolare	Paraqellzore	Qellzore	Prapaqellzore
Mbylltore	e zëshme	<i>b</i>	<i>d</i>	<i>x</i>	<i>xh</i>	<i>gj</i>	<i>g</i>
	e pazëshme	<i>p</i>	<i>t</i>	<i>c</i>	<i>ç</i>	<i>q</i>	<i>k</i>
Shtegore	e zëshme	<i>v</i>	<i>dh</i>	<i>z</i>	<i>zh</i>	<i>j</i>	
	e pazëshme	<i>f</i>	<i>th</i>	<i>s</i>	<i>sh</i>		<i>h</i>
Hundore	tingëllore (sonante)	<i>m</i>		<i>n</i>		<i>nj</i>	
Anësore	tingëllore (sonante)		<i>ll</i>	<i>l</i>			
Dridhëse	tingëllore (sonante)			<i>r, rr</i>			

Përdorimi i drejtë i bashkëtingëlloreve

Bashkëtingëlloret: *q, ç* dhe *gj, xh* - Bashkëtingëlloret *q* dhe *gj* në disa të folme popullore shqiptohen si *ç* dhe *xh*. Prandaj, si kur flasim, ashtu edhe kur shkruajmë, shpeshherë në vend të *q* -së përdorim *ç* -në, ndërsa në vend të *gj* -së përdorim *xh* -në. Për shembull: *qafë* - *çaf*; *qen* - *çen*; *qilim* - *çilim*; *qershi* - *çershi*, *qiell*; *çift* - *qift*; *qymyr* - *çymyr*, *qyqe* - *çyçe* - *çiçe*; *gjak* - *xhak*; *i gjallë* - *i xhall*; *gjarpër* - *xharpën*; *gjashtë* - *xhasht*; *gjeth* - *xheth*; *gjysh* - *xhysh* - *xhish* etj. Por sipas rregullave të drejtshkrimit dhe drejtshqiptimit të gjuhës shqipe, këto fjalë duhet të përdoren ashtu si duhet.

Bashkëtingëlloret: *h, nj, f*, dhe *v* - Nën ndikimin dialektor, këto bashkëtingëllore ndonjëherë nuk shqiptohen e nuk i shkruhen siç duhet. Në disa të folme të shqipes *h* -ja nuk shqiptohet fare ose dëgjohet shumë dobët. Duhet të nyjëtohen e të shkruhen me *h* fjalët: *ha, hap, hartë, harroj, hënë, hudhër, i hollë, hundë, hallë; aheng, lahem, ah, krah, fsheh, shoh* etj. Shpeshherë në vend të *h* -së gabimisht përdoret *f*. Kështu fjalët *njoh, shoh, i ftohtë, i nxehtë, i mprehtë* etj. nyjëtohen e shkruhen në formë të gabuar, si: *njof, shof, i ftoftë, i nxeftë, i mpreftë*.

Edhe tingulli *nj* në disa të folme dialektore nuk përdoret kudo njësoj. Ai shumë herë zëvendësohet me *j* -në ose *n* -në, si p.sh.: *e zonja* - *e zoja*; *ftonj* - *ftoj*; *thonj* - *thoj*; *një* - *ni*; *njëzet* - *nizet* etj.

Në përdorimin e bashkëtingëllores *v* ka më pak shmangie. Atë zakonisht e përdorim drejt, si: *vazo, vezë, vesh, i vogël, shkrova, mësova, punova* etj., por ka raste kur gabim përdoren format e fjalëve: *thivi, kavi, shivi, shkovi, msovi, punovi* etj., përderisa forma normative janë: *thiu kau, shiu, shkoi, mësoi, punoi*.

Bashkëtingëlloret: **r** dhe **rr** - Në disa të folme, bashkëtingëllorja **rr** zbutet në **r**. Mirëpo, në gjuhën standarde shqipe këto dy bashkëtingëllore dallohe, sepse janë fonema të veçanta dhe shkruhen me shkronja të posaçme. Ka disa çifte fjalësh që dallohen edhe për nga kuptimi nëse kanë **r** ose **rr**, të tilla si: *arë - arrë, rasë - rrasë, deri - derri, rimë - rrimë - rrymë* etj.

Bashkëtingëlloret: **r** dhe **rr** - Në disa të folme, bashkëtingëllorja **rr** zbutet në **r**. Mirëpo, në gjuhën standarde shqipe këto dy bashkëtingëllore dallohen, sepse janë fonema të veçanta dhe shkruhen me shkronja të posaçme. Ka disa çifte fjalësh që dallohen edhe për nga kuptimi nëse kanë **r** ose **rr**, të tilla si: *arë - arrë, rasë - rrasë, deri - derri, rimë - rrimë - rrymë* etj.

Në gjuhën letrare shqipe bashkëtingëllorja **rr** shqiptohet dhe shkruhet në fillim, në mes dhe në fund të fjalës:

- a) në fillim të fjalës, si: *rreze, rrezik, rreth, rregull, rrafsh, rrënjë, rri, rrit, rrotë, rrotull, rrugë, rrymë* etj.
- b) në mes të fjalës: *arrë, arrij, përrua, përrallë, burrë, furrë, qerre, karrige, harroj, ngatërroj, kurrë*.
- c) në fund të fjalës: *marr, oborr, ëndërr, terr, tmerr, kokërr, sherr, varr; korr, etj.*

Togjet (grupet) e bashkëtingëlloreve

Kur dy bashkëtingëllore përdoren njëra pranë tjetrës, formojnë **grupe** apo **togje bashkëtingëlloresh**. Përdorimi i drejtë i tyre në gjuhën standarde shqipe del i vështirësuar, për arsye se në disa të folme (dialekte), për shqiptim më të lehtë, ato zëvendësohen me bashkëtingëllore të rëndomta, ose ndonjëra nga to shkrihet në një tingull të vetëm. Por një nga normat e gjuhës standarde shqipe është që togjet e bashkëtingëlloreve të ruhen të plota, si në nyjetim ashtu edhe në shkrim, në të gjitha pozitat, si në fillim, si në mes ashtu edhe në fund të fjalës. Të tilla janë togjet e bashkëtingëlloreve: **mb, mp, nd, ng, ngj, pl, pj, pr, fl, fsh, bl, br, vj, shk** etj.

Për shembull:

mb – *mbaj, mbaroj, mbesë, mbush, mburem, mbyt; përmbi, ëmbëlsi, këmbë, ombrellë; krimb, gjemb, plumb, shkëmb, dhëmb, rimëkëmb* etj.

mp – *mpakem, mpihem, mpreh, mpiksur; amper, ampulë, epirik, imperializëm, import, impresionist, simpati, simpozium, simptomë, dëmprurës, temperament, tempull, pamposhtur* etj.

nd – *ndaj, nderoj, ndjek, ndërtoj, ndërmarrje, ndodhem, ndriçim; kënde, andej, mundoj, sundim, këndoj, prandaj, lundroj; mend, kuvend, përmend* etj.

ng – *ngadalë, ngacmim, ngarkesë, ngut, ngujim; mëngë, këngë, kungull, shtëllungë, trangull, tingull, mangësi; trung, cung, deng, peng,* etj.

ngj – *ngjyros, ngjaj, ngjall, ngjalë, ngjyrë; thëngjill, bashkëngjitur, tungjatjeta, engjëll; qengj, ungj* etj.

pl – *plep, pluhur, pleqëri, pleh, planet, plage, plumb, plesht, plis, plogështi, plejadë; aeroplan, besëplotë, buzëplasar, implementim, replikë,* etj.

pj – *pjatë, pjek, pjellor; epje, bukëpjekës, përpjekje, mirupjekshim* etj.

pr – *pra, prag, predikim, predhë, praktikoj, prush, prishur; aprovim, epror, sprapsem, sprovë, mpreh, riprodhim, riprovim, sprapsem, sprovë, shpresë* etj.

fl – *flagrancë, flamur, fluturoj, flakë, flokë, flijim, fletore, flas, flamë, flaut, fletë, flotë, flori* etj.

fsh – *fshat, fsheh, fshesë, fshikë; përfshij, mirupafshim; punofsh, mësofsh, afsh* etj.

bl – *blegërimë, blegtor, bli, blic, bluaj, blej, bluzë, bletë; obligim, tabletë, tablo, mbledh, problem, përbluaj, përmbledh, republikë* etj.

br – *braktis, breshkë, bredh, brez, bri, bricjap, brigje, bregdet, brazdë, brenda, brumbull, brumë; abrash, embrion, ibrik, algjebrik, barabrinjës* etj.

vj – *vit, vjetore, vjeshtë, vjershë, vjelje, vjetër, vjollcë; parvjet, përvjetor, havjar, dhjetëvjeçar* etj.

shk – *shkabë, shkak, shkel, shkëlqim, shkuar, shkurre, shkurorëzim, shkoj, shkop, shkollë, shkallë, shkatërroj, shkëputje, shkretëtirë, shkumës, shkrihet; bashkë, bashkuar, ashkë, pashkelur, mashkullor; dushk, mushk, krushk* etj.

Diskutim

- Klasifikoni bashkëtingëlloret sipas mënyrës së formimit, sipas vendit të formimit dhe sipas pjesëmarjes së zërit!
- Zbatoni drejshkrimin dhe drejtshqiptimin e bashkëtingëlloreve dhe grupeve (togjeve) të bashkëtingëlloreve!

Ndryshimet fonetike

Studimi i ndërrimeve morfologjike të fonemave në fushën e eptimit (ndryshim që pësojnë fjalët në trajtën e tyre gramatikore, kur hyjnë në lidhje me fjalë të tjera në fjali). Përbën problem qendror të morfologjisë së shqipes. Veç funksioneve të rëndësishme gramatikore, ato kanë një denduri pak a shumë më të madhe, në dallim nga ndërrimet e fjalëformimit, që përgjithësisht kanë një shtrirje më të kufizuar.

Gjatë lakimit, zgjedhimit dhe gjatë fjalëformimit e njejta morfemë mund të paraqitet me dallime në përbërjen fonematike të saj, si për shembull: *dash-desh, del-dal-dilni, plak-pleq, lepur, lepuj, vep;r-vepra, bluaj-blova, zë-zini, mbjell-mbillni, rreth-rrathë, derë-dyer, tingull-tingëlloj* etj.

Dukuritë e ndërrimit morfologjik të fonemave dallohen nga ndryshimet kombinatorë të tingujve. Zgjidhja e varianteve të tingujve lidhet me kushtëzimin fonetik të tyre (*sot-sod, ekzistoj-egzistoj, s'bën-z'bën* etj.), ndërsa ndërrimet e fonemave në gjendjen e sotme nuk kanë lidhje me rrethimin fonetik, por janë të kushtëzuara morfologjikisht (*dal-del-dola-dilni, zë-zura-zini, rreth-rrathë, plak-pleq* etj.).

Gjatë evolucionit historic të gjuhës shqipe janë zhvilluar disa procese fonologjike me vlerë morfologjike, të cilat zakonisht quhen dukuri morfologjike. Të tilla janë: *qiellzorizmi, metafonina, apofonina, asimilimi, disimilimi, metateza, rotacizmi, elizioni, rënia dhe shtimi i tingujve* etj.

Qiellzorëzimi i fonemave - Qiellzorëzimi ose palatalizimi (lat. palatum-qiellzë) është dukuri morfologjike ndërrimit të një foneme joqiellzore në një fonemë qiellzore. Në gjuhën shqipe më shpesh qiellzorëzohen bashkëtingëlloret **k** në **q**, **g** në **gj**, **l**, **ll** dhe **r** në **j**.

- Qiellzorëzimi i **k** në **g** – p.sh.: *ka-qe, mik-miq, peshk-peshq, krushk-krushq, fik, fiq, bllok-blloqe, qark-qarqe, rrezik-rreziqe, park-parqe* etj.
- Qiellzorëzimi i **g** në **gj** – p.sh.: *zog-zogj, breg-brigje, shteg-shtigje, varg-vargje, lug-lugje, trung-trungje, i lig-të ligj, djeg-dogja* etj.
- Qiellzorëzimi i **ll** në **j** – p.sh.: *buall-buaj, grumbull-grumbuj, kungull-kunguj, portokall-portokaj, yll-yje* etj.
- Qiellzorëzimi i **l** dhe **r** në **j** – p.sh.: *muskul-muskuj, kal;-kuaj, lepur-lepuj, flamur-flamuj, bir-bij, fle-fjeta* etj.

Qiellzorëzimi i zanoreve - Nën ndikimin e bashkëtingëlloreve në zanore, disa zanore me kalimin e kohës kanë marrë nyjetim më të përparmë, saqë tani më janë shndërruar në zanore të përparme. Dukuria e kthimt të cilësdo zanore në ndonjë zanore tjetër më të përparme dhe më të mbyllur (zakonisht në *i* ose *y*) quhet qiellzorëzim i zanoreve. P.sh.: *jemi-jini, keni-kini, merr-mirrni, dredh-dridhni, fle-flini-flija-flihet, te numërori të tre-të trija* etj. Qiellzorëzimi i zanoreve ndodh edhe në disa të folme si: *qëlloj-qilloj, gjëmoj-gjimoj, gjendem-gjindem*, si dhe në fjalët: *grurë-grytë, ushqim-yshqim* etj.

Metafonia – rrjedh nga greqishtja (*meta-parashtesë dhe pfonja-tingull*), që kuptojmë se metafoia është ndërrim apo transformim i tingullit. Pra, ky rregull ka të bëjë me ndërrimin e tingujve. Metafoia në gjuhën shqipe njihet si ndërrimi i zanores **a** në **e** dhe zanores **e** në **i**. Është dukuri që gjen përdorim tek emrat dhe te foljet, p.sh.:

- **ndërrimi i zanores a në e**: *natë-net, dash-desh, cjap-cjep, ka-qe, asht-eshttra, kunat-kunetër, kulaç-kuleçë, lak-leqe, plak-pleq ; trokas-troket, bërtas-bërtet, thërras-thërret, pëlcas-pëlcet;*
- **ndërrimi i zanores e në i**: *shteg-shtigje, breg-brigje; ndez-ndiz-ndizni, pres-prit-prisni, del-dil - dilni* etj.

Apofonina - sikurse edhe metafoia, ka të bëjë me ndryshimin e tingujve. Apofonia ka të bëjë me ndryshimin e zanores së rrënjës - temës së fjalës, përkatësisht ka të bëjë me ndërrimin e zanores **e** në **o**, zanores **a** në **o**, por edhe **je** në **o**. Apofonia gjen përdorim më të madh te foljet, sidomos te disa folje në kohën e kryer të thjeshtë, p.sh.:

- **ndërrimi i zanores e në o**: *bredh-brodha, dredh-drodha, hedh-hodha, djeg-dogja, heq-hoqa* etj.
- **ndërrimi i zanores a në o**: *dal-dola, marr-mora;*
- **ndërrimi i je në o**: *vjel - vola, nxjerr - nxora, mbjell - mbolla, tjerr - tora, ndjek - ndoqa, sjell - solla* etj.

Këto folje, në trajtat e pashtjelluara (pjesore, përcjellore, paskajore dhe mohore), nuk e marrin ndajshesën **-ur**, por marrin **-ë**, si: *dal-dola-dalë* (dhe jo *dalur*), *marr-mora-marrë* (dhe jo *marrur*), *mbjell-mbolla, mbjellë* (dhe jo *mbjellur*); *duke dalë, duke marrë, duke mbjellë* (jo *duke dalur, duke marrur, duke mbjellur*), *për të dalë, për të marrë, për të mbjellë* (jo *për të dalur, për të marrur, për të mbjellur*), *pa dalë, pa marrë, pa mbjellë* (jo *pa dalur, pa marrur, pa mbjellur*).

Asimilimi (përngjashmimi) – është bashkëpërshtatje e tingujve zanorë ose bashkëtingëllorë, gjatë të cilit njëri tingull merr tiparet e tingullit tjetër ose të dy shkrihen në një tingull të vetëm. Për shembull: *nga-ka, ngat-gat, ngutu-gutu, tambël-tamël, tjetër-qetër, ndaje-daje, mjegull-mjegël, vjehërr-vehërr, djalë-gjalë, plak-qak, oxhak-axhak* etj.

Disimilimi (shpërngjashmimi) – është dukuri e kundërt e asimilimit. Kemi disimilim atëherë kur dy tinguj të njëjtë ose të ngjashëm bëhen të ndryshëm ose më shumë të dallueshëm. Ja disa fjalë ku vepron kjo dukuri fonetike: *motor-matorr, tamam-taman-tamëm, oborr-aborr, sheqer-shiqer, xhamadan-xhemadan, lodroj-ladroj, flutur-flutër* etj.

Metateza – është ndërrimi i vendeve të fonemave kur janë dhe nuk janë afër njëra tjetrës-tjetrës, por janë Brenda një fjale. Për shembull: *përtoj-pritoj, hua-uha, lëshoj-shloj, shpëtoj-pshtoj, lelebi-elbebi, llagap-gallap, kthej-thkejetj*.

Rotacizmi – është kalimi i **n**-ës në të folmen toske, kur është në pozicion ndërmjet dy zanoreve, në **r**, si p.sh.: *venë-verë, peni-peri, druni-druri, syni-syri, vuna-vura, zani-zëri, emën-emër, dimën-dimër, kunorë-kurorë, i varfën-i varfër, dhelpën-dhelpër, drapën-drapër, ardhun-ardhur, hapun-hapur* etj. por në shqipen standard ka edhe fjalë mjaft të hershme, në të cilën **n**-ja nuk është rotacizuar, si: *hënë, nënë, unazë, punë, anë, e shtunë, unë, zënë, thënë, qenë, vënë* etj.

Elizioni – është zhdukja e zanores fundore të pa theksuar të një fjale para një zanoreje tjetër të fjalës që vjen pas. Për shembull: *në agim-, më u afrua-m'u afrua, të ia japë-t'ia japë, të i them-t'i them, të u thuash-t'u thuash*. Në të folur, elizion kemi edhe në rastet: *n'agim, n'gjum, n'ujë, t'ëgra, t'bukura* etj. Por duhet shkruar: *në arë, në gjum, në ujë, të erga, të bukura* etj.

Rënia e tingujve – është kur bie një tingull ose grup tingujsh, në fillim të fjalës (**aferezë**), në mes të fjalës (**sinkopë**) ose në fund të fjalës (**apokopë**). Për shembull: *vështirë-shtirë, shtëllungë-shllungë, tashti-shti, Ibrahim-Brahim; Edita-Dita, shqiptar-shiptar, mëndafsh-mënash, laheni-lahi, shtëpi-shpi; shoqëri-shoqni, miqësi-miqsi; erdhi-erdh, pati-pat, fjeti-fjet, kujt-kuj, gjysmë-gjys, kisht-kish, ishte-ish* etj. **Shtimi tingujve** – kjo dukuri fonetike vjen si rrjedhim i ndërvepriminë nyjëtimitin e tingujve fqinjë, sidomos në ligjërime nëndialektore. Edhe shtimi i tingujve mund të bëhet në fillim të fjalës (**protezë**), në mes të fjalës (**epentezë**) ose në fund të fjalës (**epitezë**). Për shembull: *bletë-mbletë, gjetkë-ngjetkë, këthehet-nkëthehet, e ëma-e jëma, i ati-i jati; yemra-yembra, qepalla-qerpalla, paloj-paltoj, veton-vekon, lakuriq-laskuriq, misri-mistri; tym-tymb, e majtë-e majshtë, dajë-dajxhë, është-ështën, andej-andeza* etj.

Duhet pasur parasyshë se disa nga tingujt e shtuar, gjatë zhvillimit historik të gjuhës shqipe, tani janë mishëruar aq shumë me tingujt etimologjik saqë janë bërë pjesë e domosdoshme

përbërëse e disa fjalëve, që kanë jo vetëm shtrirje dialektore, por janë ngritur në forma normative në shqipen standarde. Këta tinguj vendosen për të zhdukur **hiatin** d.m.th. për të mënjeluar shqiptimin e dy zanoreve të njëpasnjëshme për të cilat goja hapet dy herë. Të tillë janë tingujt: **j, h, v**. Për shembull:

- **j** – shtohet tek emrat e gjinisë femërore që në trajtën e pashquar mbarojnë me **a, e** ose **o**, p.sh.: *kala-kalaja, bela-belaja, ide-ideja, dele-delja, nuse-nusja, byro-byroja, fjongo-fjongoja* etj. Por jo edhe tek emrat e gjinisë femërore që në trajtën e pashquar mbarojnë me **i**, ato duhet të shkruhen: *liri-liria, shtëpi-shtëpia, rini-rinia* etj.
- **h** – u shtohet disa foljeve që dalin me temë në zanore, në diatezën pësore e vetvetore në kohën e tashme, të tilla si: *afroj-afrohem-afrohesh, laj-lahem-lahesh, bëj-bëhem-bëhesh, mësoj-mësohem-mësohesh, largoj-largohem-largohesh* etj.
- **v** – u shtohet foljeve në të kryerën e thjeshtë që mbarojnë me zanore, si p.sh: *afroj- afrova-afrove, laj-lava-lave, mësoj-mësohem-mësohesh, largoj-largohem-largohesh* etj.

Vështirësia që krijohet në procesin e ligjërimit nga bashkimi i dy ose tri bashkëtingëlloreve, gjithashtu mund të shmanget me ndërhyrjen e një tingulli zanor, si në rastet: *lot-lotët, dit-ditët, vjet-vjetët, bujq-bujqit, krushq-krushqit, nxënës-nxënësit, i bukur-të bukurit, i egër-të ergrit* etj.

Diskutim

- Përcaktoni variantet e tingullit brenda një fjale a disa fjalësh të ndryshme!
- Shpjegoni shkaqet pse një tingull artikulohet në mënyra të ndryshme dhe jepni shembuj përkatës!
- Identifikoni dhe shpjegoni ndryshimet fonetike të tingujve dhe jepni shembuj për to!
- Respektoni rregullat për zbatimin e ndryshimeve fonetike të tingujve gjatë komunikimit me gojë dhe me shkrim!

Arti dhe llojet e tij

Arti është një nënndarje e madhe e kulturës, e përbërë nga shumë përpjekje dhe disiplina krijuese. Është një formë shprehjeje e individit dhe ndihmon në reflektimin e emocioneve, ideve dhe përvojave. Historia e artit shtrihet në mijra vjet, duke filluar nga atrefaktet prehistorike deri në lëvizjet bashkëkohore. Ky evolucion ka reflektuar ndryshimet kulturore, sociale dhe teknologjike në histori.

Arti luan një rol të rëndësishëm në shoqëri, për të reflektuar, provokuar mendimin dhe për të nxitur ndryshimin. Ai ndihmon në krijimin e identitetit kulturor dhe social të një kombi. Arti shërben edhe si mjet komunikimi përmes të cilit njerëzit shprehin mendimet dhe ndjenjat e tyre, përfshin emocione dhe ide duke tejkaluar barrierat e gjuhës dhe kulturës.

Artet ndahen në lloje të ndryshme të cilët më të rëndësishmët janë: arkitektura, skulptura, piktura, muzika, aktrimi, letërsia etj.

Arkitektura është arti i projektimit, i vendosjes dhe i zbulimit të ndërtesave ose veprave të tjera që kombinohet me funksionalitetin dhe estetikën. Arkitektura pasqyron ndikimin thelbësor të krijimit njerëzor në mjediset e ndërtuara. Ajo formëson hapësirat tona me struktura që përmbushin nevojat tona.

Skulptura është arti i krijimit të statujave, të busteve e të veprave të tjera artistike me vëllim, duke i gdhendur në mermer, në gur, në dru, në metal etj. Ajo shpreh formë dhe figurë, duke sjellë kështu një dimension të ri në art. Nëpërmjet skulpturës shpjegohën shumë ngjarje dhe procese sociale.

Piktura është arti i paraqitjes së sendeve, të natyrës, të njerëzve dhe të veprave të tyre etj., me anë të vijave e të ngjyrave mbi sipërfaqe zakonisht të sheshta. Është një nga format më të njohura të artit me stile të ndryshme si pikturë në vaj, akuaarel, pastel, secila me teknika të veçanta. Nëpërmjet pikturimit shprehen ndjenja të ndryshme si dhe ngjarje historiko – shoqërore.

Muzika si një formë arti, shpreh ndjenjat përmes tingujve dhe ritmeve. Ajo ndihmon në krijimin e atmosferave dhe transmetimin e emocioneve përmes kompozimeve të ndryshme. Muzika shqiptare, duke reflektuar transformimet sociale dhe kulturore ka kaluar përmes periudhash të ndryshme ku muzika popullore ka shërbyer si kanal për ruajtjen dhe zhvillimin e traditës sonë.

Aktrimi është art i shndërrimit të aktorit në një personazh, përmes gjesteve, fjalëve, mimikës dhe ndjenjës, pra është një formë e artit që kombinon aktrimin dhe dramatikën për të treguar ngjarje përmes performancës së gjallë. Aktrimi ka kaluar nga ritualet fetare të lashtësisë, në teatrin klasik, më pas në skenat realiste të shek. XIX dhe sot në kinematografinë e avancuar, duke mbetur gjithmonë një pasqyrë e shpirtit njerëzor.

Letërsia është një nga artet më të lashta dhe më të fuqishme që përdor gjuhën si mjet shprehjeje. Përmes saj krijohen vepra artistike që pasqyrojnë botën e brendshme të njeriut. Letërsia inspiron dhe provokon ndjenja dhe mendime të thella të shfaqura në poezi, në prozë, në dramë, në ese apo në tregime. Letërsia si art është një pasqyrë e shpirtit njerëzor dhe shoqërisë, një mënyrë për të kuptuar botën dhe vetveten, që vazhdon të jetë një nga mjetet më të fuqishme të komunikimit shpirtëror, duke tejkaluar kufijtë kombëtarë dhe gjuhësorë.

Diskutim

- Njihni llojet e arteve dhe shpjegoni se si ndryshon letërsia nga artet e tjera!

Shkenca e letërsisë

Gjatë zhvillimit të saj historik letërsinë e kanë përcjellë studime dhe shkrime të shumta e të llojllojshme. Në këto shkrime autorët e ndryshëm janë përpjekur ta definojnë dhe ta caktojnë karakterin (natyrën) e letërsisë, ta shpjegojnë rolin e saj dhe të analizojnë veprat letrare si të tillë. Shkenca që merret me studimin sistematik të letërsisë quhet **shkenca e letërsisë**. Meqë vepra letrare është një krijim specifik, ajo studiohet në forma dhe metoda të ndryshme. Objekt i shkencës së letërsisë, si një shkencë e veçantë, është vepra letrare, historia veçoritë e krijimit dhe vlerat artistike të saj.

Letërsia - si art, është një nga format e shprehjes së ndërgjegjes shoqërore, që e pasqyron jetën nëpërmjet figurave artistike të krijuara me anë të fjalës, duke shprehur qëndrime të caktuara. Ajo ka rëndësi të madhe në gjithë jetën shoqërore, por rëndësi të veçantë i kushtohet në arsim. Së pari, ajo ndihmon në ruajtjen dhe zhvillimin e gjuhës, kulturës dhe identitetit kombëtar, ku përmes veprave letrare, nxënësit lidhen me historinë, traditat dhe figurat kombëtare. Ndihmon në edukimin moral dhe shoqëror, sepse veprat përcjellin mesazhe etike dhe vlera njerëzore, që bën nxënësit të reflektojnë mbi jetën dhe të kuptojnë marrëdhëniet njerëzore. Zhvillimi gjuhësor është i pashmangshëm, pasi leximi pasuron fjalorin e nxënësve duke zhvilluar kështu edhe aftësinë e të shprehurit, zhvillimin e imagjinatës dhe mendimit kritik përmes analizës, interpretimit dhe krahasimit të veprave letrare.

Shkenca e letërsisë ndahet në tri degë të mëdha që njihen si: **teoria e letërsisë, historia e letërsisë dhe kritika letrare**.

Teoria e letërsisë - është degë e shkencës së letërsisë, e cila përmbledh në vete një varg rregullash e përgjithësimesh që i përkasin krijimtarisë letrare si dukuri kulturore, me përkufizimin e konceptit të saj dhe me shpjegimin e metodologjive e të teknikave të leximit, të interpretimit e të analizës së teksteve letrare. **Stilet dhe formacionet letrare**, gjithashtu janë objekt studimi të kësaj lënde gjatë analizës së një vepre letrare dhe interpretimit të saj. Nëpërmes të kësaj lënde studiohet **forma dhe përmbajtja** e një vepre si **tema, ideja, kompozicioni, fabula, syzheu, personazhi, tregimtari** etj. Gjithashtu ajo bën klasifikimin e letërsisë në **gjini dhe lloje letrare**, duke i veçuar një nga një **poezinë, prozën dhe dramën**.

Historia e letërsisë - është degë e shkencës së letërsisë e cila merret me studimin e letërsisë në rrjedhën e saj historike. Ajo studion letërsinë artistike në zhvillimin e saj të vazhdueshëm, duke filluar nga krijimtaria popullore (para shpikjes së shkrimit) deri te veprat letrare të ditëve tona. Ajo studion zhvillimin historik të letërsisë së një populli ose të një epoke. Në kuadër të saj studiohen shkrimtarët e veçantë dhe veprat e tyre, drejtimet letrare, orientimi i përgjithshëm shpirtëror në periudha të ndryshme. Detyra e historisë së letërsisë është shumë e madhe, sepse ajo e njeh popullin me **kulturën dhe zhvillimin** e saj, shpjegon **rrethanat historike, shoqërore, politike dhe ekonomike** në të cilat është krijuar letërsia, i shpjegon historikisht dukuritë dhe ndërrimet e **lëvizjeve letrare, drejtimeve dhe të shkollave letrare**, duke lujatur rolin e saj edukativ.

Kritika letrare - Është një degë e shkencës së letërsisë e cila merret me vlerësimin dhe gjykimin e vlerave letrare të veprës artistike. Ajo ka funksionin e ndërmjetësuesit mes lexuesit dhe veprës duke shprehurit gjykimin mbi veprën letrare, mbi cilësitë dhe të metat e veprës, krahas me arsyetimin e gjykimeve tona, prandaj, kritika letrare ndikon mbi autorët, mbi lexuesit edhe në formimin e opinioneve. Kritika letrare ka për detyrë ta vlerësojë vlerën e veprës letrare dhe të tregojë se ç'rëndësi ka ndonjë vepër në çastin kur ajo botohet dhe ç'ndikim do të ketë ajo në zhvillimin e mëtejshëm të letërsisë.

Disa lloje të kritikës letrare:

- **kritika stilistike** – si lloj i kritikës letrare është e lidhur ngushtë me stilin dhe stilistikën. Mbështetet në elemente stilistike të veprës letrare duke analizuar mënyrë se si është shkruar një tekst dhe jo vetëm përmbajtjen e tij, analizon zgjedhjen e fjalëve, ndërtimin e fjalive, figurat letrare, ngjyrimin emocional të gjuhës, individualitetin e autorit. Qëllimi i kritikës stilistike është të tregojë veçantinë e shkrimtarit përmes stilit, pra, çfarë e bën stilin e tij unik.
- **kritika estetike** - e studion veprën letrare në aspektin estetik dhe zbaton kriteret estetike në vlerësimin e saj. Kjo kritikë analizon bukurinë e gjuhës dhe harmoninë e saj, vlerën artistike të figurave letrare dhe përshkrimeve, shijen estetike që vepra përcjell te lexuesi dhe origjinalitetin e krijimit letrar. Pra, kritika estetike është një kritikë e të bukurës në letërsi. Ajo kërkon të ybulojë dhe të vlerësojë dimensionin artistic që e bën një vepër të ketë fuqi dhe jetëgjatësi letrare.
- **kritika impresioniste** – është lloj i kritikës letrare, e cila si kriter themelor për vlerësim e veprës letrare merr përshtypjen, impresionin të cilin e ngjall vepra. Detyra e kritikës impresioniste është të kumtojë përjetimin e veprës artistike dhe kritiku letrar shpesh duhet të mbështetet në mbresat që ngjall vepra letrare tek ai.
- **kritika biografike** - e shpjegon veprën letrare duke u mbështetur në biografinë e shkrimtarit. Ajo nis nga ideja se për të kuptuar thellë një vepër, duhet njohur edhe jetën personale, përvojat dhe rrethanat e krijuesit. Kritika biografike është kritikë që e sheh letërsinë si pasqyrim të jetës së autorit, duke e ndihmuar lexuesin të kuptojë se prapa çdo vepre fshihet një përvojë njerëzore.
- **kritika filozofike** – analizon veprën letrare duke u mbështetur në konceptet filozofike dhe idetë themelore që shfaqen në vepër, siç janë për shembull, çështja e ekzistencës njerëzore, absurdi, çëshjet mbi jetën, vdekjen, lirinë, dashurinë etj. Kritika filozofike studion edhe botëkuptimin filozofik të vetë autorit dhe mënyrën si shfaqet në veprën e tij, si dhe mesazhin universal që vepra bart për njeriun dhe shoqërinë. Kritika filozofike e sheh letërsinë jo vetëm si art i fjalës, por edhe si një udhëtim të mendimit, që lidhet me filozofinë dhe me kuptimin e jetës.

- **kritika gazetareske** - është formë specifike e kritikës letrare artistike e cila shkruhet nëpër gazetatat e ditore dhe në ato periodike letrare e kulturore, qofshin ato edhe në internet. Për nga forma e jashtme kritika gazetareske është pjesë e gazetarisë, respektivisht e gazetarisë letrare, kurse për nga esenca ajo është pjesë e letërsisë. Përcjell krijimtarinë letrare bashkëkohore dhe veprat e sapobotuara. Kritika gazetareske shkruhet për publikun e gjërë lexues/dëgjues, andaj duhet të jetë komunikative. Meqë publikohet në një kënd të caktuar dhe në një kohë të kufizuar mediatike, ajo mund të jetë shumë koncize, duke i potencuar vetëm ato që janë qenësore për një vepër letrare, anët pozitive apo të metat e veprës letrare.

Diskutim

- Përkufizoni nocionin *letërsi* dhe renditni karakteristikat themelore të saj!
- Njihni llojet e kritikës letrare dhe shpjegoni karakteristikat e tyre!

Ndarja e letërsisë

Gjinitë dhe llojet letrare

Me termin lloj letrar (ose “zhanër letrar”) përcaktohet një grupim tekstesh, të cilat kanë ngjashmëri mes tyre dhe që analizohen përmes të njëjtave kritere. Përbëjnë një lloj letrar, veprat që kanë temë dhe karakteristika stilistiko- gjuhësore të përbashkëta – në vargje ose në prozë, në gjuhën standarde ose në dialect. Të gjitha veprat letrare të vendeve dhe epokave të ndryshme historike, sipas tipareve të përbashkëta që shfaqin në përmbajtjen dhe formën e tyre artistike, ndahen në tri grupe të mëdha që quhen gjini letrare. Këto janë: **epika, lirika dhe dramatika**. Në secilën prej këtyre gjinive janë përpunuar mënyra dhe mjete të veçanta artistike për pasqyrimin e realitetit. Në rrjedhën e kohës letërsia është karakterizuar nga larmia e llojeve letrare, të cilat u janë nënshtruar zhvillimit historik të njerëzimit.

Gjatë zhvillimit të letërsisë në kohë, llojet letrare kanë pësuar ndryshime: disa prej tyre janë zhdukur, të tjera kanë lindur, disa lloje kanë sjellë risi në krahasim me ato tradicionalet. Kështu, në kohën tonë, poezia njehsohet me poezinë moderne, e cila është kryesisht lirike ose epiko-lirike. Proza shfaqet përmes llojeve të epikës në prozë. Drama mund të jetë si në vargje edhe në prozë, por gjithmonë e karakterizuar nga veçori të ndryshme nga llojet e tjera.

Gjinitë letrare kanë edhe nëndarjet e tyre apo llojet. Me fjalën lloj kuptojmë një trajtë të caktuar të një gjinie, p.sh. tregimi, novela, romani janë lloje të gjinisë epike etj. Ndarja e veprave në këto tri gjini bëhet sipas mënyrës së paraqitjes së realitetit, në secilën prej tyre. Pra:

- Karakteristika kryesore e **lirikës** është shprehja e drejtpërdrejtë e botës subjektive të poetit, pasi përcjell te lexuesi gjendje shpirtërore dhe emocione, përmes imazheve poetike. Llojet më të njohura lirike janë:

Elegjia - është një poezi e shkurtër me nota vajtuese, që i këndon pikëllimit për humbjen e njeriut të dashur. Elegjia ka përmbajtje të trishtuar, plot dhimbje shpirtërore. Në poezinë shqipe këtë lloj poezie e kanë lëvruar shumë poetë, si: “*Elegji për Luigj Gurakuqin*” nga Fan Noli, por

Himni - është një këngë e lashtë, që i kushtohet perëndive ose heronjve legjendarë, figura e të cilëve meritonte respekt e lavde. Toni i himnit është madhështor dhe arrihet përmes ritmit solemn të ngadalshëm. Në letërsinë shqiptare janë të njohura: “*Himni i flamurit*” i Asdrenit dhe “*Gurrave të Jordanit*” i Gjergj Fishtës.

Oda - e ka origjinën në vjershat korale të Greqisë së vjetër. Tematika e saj shtrihet më gjerë se ajo e himnit. Shkruhet për nder të dikujt që është mjaft i afërt dhe i dashur me poetin. Është poezi e cila i thurr lavdi një individi apo dhe një ngjarjeje. Në poezinë shqipe janë të njohura odat: “*Nji lule vjeshte*” e Gjergj Fishtës dhe “*Fuqia e Uratës*” nga Vinçens Prenushit.

Ditirambi - është këngë religjioze që këndohej në Greqinë antike nga kori i meshkujve dhe përcillej me flautë. Ditirambi, para se gjithash, i kushtohej Dionisit (hyjnisë të verës dhe gëzimeve jetësore). Sot në ditiramb trajtohen tema të ndryshme, por është i theksuar toni i admirimit dhe i entuziazmit, i lartësimit të gëzimit jetësor, gjithfuqia e natyrës dhe e lumturisë, ku lavdërohen gëzimet e jetës. Këtë formë poetike e kanë lëvruar edhe shkrimtarët shqiptarë, si: Naimi Frashëri te *"Jeta"*, *"Dit'e re"*, Kristo Floqi te *"Pylli i gjelbëruar"*, Migjeni tek *"Ekstaza pranverore"*, *"Sonet pranveruer"*, Çajupi te *"Kopshti i dashurisë"* etj.

Epigrami – burimin e ka në letërsinë e lashtë greke e romake, ku përdorej si mbishkrim për monumente ose varre. Është një poezi e shkurtër lirike që shquhet për thellësinë e mendimit që sjell në pak vargje. Shpesh ka ton satirik, ironik ose moralizues, por mund të jetë edhe thjesht meditative. Edhe në poezinë shqipe epigram përdoret si një goditje e shkurtër poetike, shpesh me humor dhe ironi, për të ncjerrë në pah të vërteta të mëdha me pak vargje.

Epitafi –në Greqinë e lashtë shënonte një fjalim pranë një varri si dhe një mbishkrim varri. Ka karakter lirik dhe përshkruan jetën, virtytet, veprën ose mesazhin e të ndjerit. Epitafi i një gjatësie më të madhe, është zakonisht lavdi për herojtë, për dëshmorët si dhe për merita e të aritura të tjera në jetë. Në kohët moderne epitafi vazhdon të jetë gjini letrare por tanimë, i rimëzuar dhe që shpreh një adhurim për një person apo për veprën e tij.

Idila –është një lloj vjershe e lashtë lirike. Edhe pse është e përcaktuar si tip, ajo njëkohësisht ka kuptim të zgjeruar. Nga një aspekt me Idil emërtohet çdo vepër letrare me temë nga jeta e qetë dhe e tërhequr në natyrë. Për të tilla mund të merren si ilustrim edhe disa fragmente nga vepra *"Bagëti e Bujqësi"* e Naim Frashërit.

Poezia - është lloj i lirikës, ku bota e brendshme, frymëzimi hyjnor dhe porositja e poetit zakonisht shprehet me vargje. Konsiderohet se poezia është lloji më i vjetër i krijimtarisë letrare, që ndërthur në vete edhe figura stilistike (letrare). Poezia nuk ka të bëjë vetëm me formën e të shkruarit, por edhe me mënyrën e transmetimit të përmbajtjes. Ajo është një nga fushat më të lëvruara të letërsisë shqiptare, duke nisur nga letërsia e vjetër e deri te ajo bashkëkohore.

Vjersha – është krijim poetik i thjeshtë, me vargje të rimuara, që përdoret zakonisht në letërsinë për fëmijë. Ka gjuhë të lehtë, ritëm dhe rimë të qartë. Për dallim nga poezia, që ka qëllim shprehjen e emocioneve, mendimeve dhe pëjetimeve në formë artistike, vjersha ka karakter didaktik ose zbavitës.

- Karakteristikë kryesore e **epikës** është rrëfimi, që bëhet nga vetë autori ose, në momente të caktuara, edhe nga personazh të tjerë. Llojet më të njohura epike janë: **epi, romani, novela, tregimi, skica, përralla, legjenda**.

Në periudhën romantike llojeve epike iu veshën elemente lirike. Nga ndërthurja e elementeve të gjinisë epike me ato lirike u krijuan llojet e ndërmjetme që u quajtën lloje **epiko-lirike**, të tilla si: **poema, balada, romanca, fabula dhe romani në vargje**.

- Karakteristikë kryesore e **gjinisë dramatike** është veprimi (duke qenë se është e paracaktuar të vihet në skenë), sepse i rindërton ngjarjet nëpërmjet fjalëve, gjesteve dhe lëvizjeve të personazheve që veprojnë në skenë. Llojet më të njohura dramatike janë: **tragjedia, komedia dhe drama**.

Diskutim

- Shpjegoni gjinitë dhe llojet letrare dhe përshkruani karakteristikat e tyre!
- Njihni dhe dalloni gjinitë dhe llojet e ndryshme letrare në tekste!
- Identifikoni gjinitë dhe llojet e ndryshme letrare, duke përmendur shembuj për secilën prej tyre!

Mitologjia, miti dhe folklori

Fjala **mitologji** (nga gjuha greke *mythos* -një *tregim* ose *fjalim*) që nënkupton tregimin e miteve apo historive që një kulturë specifike beson dhe përdor të mbinatyrshmen për të interpretuar ngjarje natyrore dhe për të shpjeguar natyrën e universit dhe njerëzimit.

Mitologjia greke dhe ajo romake janë mitologjitë më të hershme të njerëzimit dhe dy tradita më të lashta që lidhen ngushtë me njëra-tjetrën.

Mitologjia greke u zhvillua më herët dhe përfshin historitë e perëndive si Zeusi, Hera, Afërdita, Aresi, Athina, Apolloni, Poseidoni etj., si dhe heronjë të mitik si Herakliu, Akili, Odiseu etj. Ajo ka thellësi filozofike dhe shpjegon botën, natyrën dhe fatin e njeriut përmes tregimeve alegorike.

Mitologjia romake u ndikua drejtpërdrejt nga ajo greke. Prënditë romake shpesh ishin të njëjtë por me emra të ndryshëm: Zeusi – Jupiteri, Afërdita – Venera, Aresi – Marsi, Poseidoni – Neptuni etj. Romakët u dhanë miteve kuptim më praktik dhe moral, të lidhur me shtetin, luftën dhe disiplinën. Pra, mitologjia greke është themeli i fantazisë dhe filozofisë, ndërsa mitologjia romake është vazhdimi i saj, i përshtatur për kulturën dhe jetën romake.

Mitologjia shqiptare është një pasuri shumë e vjetër dhe e larmishme, që ruan elemente të besimeve pellazge, ilire dhe ballkanike, të trashëguara brez pas brezi përmes gojëdhënave, këngëve dhe riteve popullore. Ajo është më shumë mitologji gojore, sepse nuk ka tekste të shkruara të lashta, por jeton në traditën e popullit tonë. Mitologjia shqiptare është pasqyrë e botës shpirtërore të popullit tonë, ku shihet frika, shpresa dhe mënyra se si të parët tanë e shpjegonin të panjohurën.

Miti është një zhanër folklorik i përbërë nga tregime që luajnë një rol themelor në një shoqëri, siç janë përrallat themelore ose mitet e origjinës. Megjithatë "miti" përdoret gjerësisht për të

nënkuptuar se një histori nuk është objektivist e vërtetë, identifikimi i një narrative si një mit mund të jetë shumë i diskutueshëm.

Personazhet kryesore në mite janë zakonisht jo-njerëz, si perënditë, gjysmëperënditë dhe figura të tjera të mbinatyrshme. Të tjerët përfshijnë njerëzit, kafshët ose kombinimet në klasifikimin e tyre të mitit. Historitë e njerëzve të zakonshëm, edhe pse shpesh të liderëve të një lloji, zakonisht gjenden në legjenda, në krahasim me mitet. Mitet ndonjëherë dallohen nga legjendat në atë që mitet kanë të bëjnë me perënditë, zakonisht nuk kanë bazë historike dhe vendosen në një botë të së shkuarës së largët, shumë të ndryshme nga ajo e së tashmes.

Miti është tregim i cili përmban simbole të cilat zakonisht kanë shumë kuptime. Miti në kulturat e caktuara zakonisht trajton çështjet që kanë të bëjnë me origjinën e botës apo se si bota dhe krijesat e saj erdhën në ekzistencë. Qeniet mitike aktive zakonisht janë perënditë dhe perëndeshat, heronjtë dhe heroinat, apo kafshët. Shumica e miteve merren se kanë ekzistuar në të kaluarën e pafund, para fillimit të numërimit të kohës. Në përdorimin popullor, miti është bindje apo besim kolektiv që nuk bazohet në fakte. Miti dhe letërsia përbëjnë një dyshe të pandarë, shpeshherë duke e parë në bazë të krijimeve apo versioneve letrare, e madje edhe në bazën e dijeve të tjera, miti konsiderohet nga studiues të ndryshëm si një e dhënë fillestare. Ai ka pasur ndikim të madh edhe në letërsinë shqipe, duke bërë që shumë autorë shqiptarë të shfytëzojnë mite të ndryshme në krijimet e tyre. Këta autorë shfrytëzuan lëndën e marrë nga mitet për t'ia përshtatur një kulture dhe mendësie vendëse. Këto krijime mitologjike dhe folklorike atyre u kanë shërbyer si modele, tema e burim subjektsh e motivesh të ndryshme.

Mitet më të njohura greke

Krijimi i botës dhe Olimpianët
rrëfimi për Khaosin, Tokën dhe Qiellin
dhe lindjen e perëndive të Olimp të
udhëhequra nga Zeusi.

Promoteu dhe zjarri
Titani që vodhi zjarrin nga perënditë për
t'ia dhënë njerëzve dhe për këtë shkak u
dënua nga Zeusi.

Herakliu (Herkuli)

12 punët e pamundura që duhej të kryente si shagim për fajin e tij. Nëpërmjet këtyre punëve ai do të falej dhe do të arrinte pavdekësinë.

Lufta e Trojës

Kur Paris e rrëmbeu Helenën dhe e çoi në Trojë, Menelau dhe aleatët e tij grekë organizuan një ekspeditë për ta rikthyer atë dhe për të ndëshkuar Trojën, çka solli një luftë të gjatë dhe të përgjakshme që sipas legjendës zgjati për dhjetë vjet.

Perseu dhe Meduza

Medusa, vajzë e bukur e shndërruar në një përbindësh me flokë gjarpërinj, që i kthente në gur ata që e shikonin në sy. Perseus, i udhëhequr nga Athina, arriti t'i presë kokën Meduzës me dinakëri.

Orfeu dhe Euridika

Dashuria e madhe e Orfeut që zbriti në botën e nëndheshme për të shpëtuar të dashurën Euridikën e cila u pickua nga një gjarpër helmues dhe vdiq. Orfeu zemërtlyer dhe i shkatërruar nga vdekja e saj vendosi të zbriste në botën e vdekjes për të provuar ta kthente në jetë.

Mitet më të njohura romake

Remi dhe Romuli

Binjakët, që i hodhën në lumin Tiber ku u ushqyen me qumësht nga një ujkongjë derisa u gjetën dhe u shpëtuan nga një bari. Kur u ritën, binjakët shkuan në brigjet e lumit Tiber ku themeluan qytetin e tyre të ri. Romuli vrau Remin dhe e quajti qytetin me emrin e tij, Roma.

Janusi

Perëndia me dy fytyra, që shikon nga e kaluara dhe e ardhmja (simbol i fillimeve dhe i mbarimeve) ishte Portieri i Qiejve. Ai

Enea (Aeneas)

I biri i mbretit Ankiz, dhe i perëndeshës Aferditë. Heroi trojan që, sipas Virgjilit, themeloi gjenezën e popullit romak.

Figurat mitologjike shqiptare

Zanat e malit

Krijesa mitologjike shqiptare me veti tepër origjinale autoktone, simbol i bukurisë dhe i fuqisë. Shpesh shfaqen si mbrojtëse e krshnikëve në beteja, por edhe të repta kur i prishet qetësia dhe ndaj atyre që nuk respektojnë natyrën .

Orët

Shpirtra mbrojtës të njeriut ose familjes. Paraqiten si gjëja të padukshme, përgjithësisht pa trup dhe pa formë, përveç se kur është e trupëzuar, si një vashë ose gjarpër që ruan një njeri, një shtëpi, një fis etj. Kështu, Besohej se jetonin në male, pyje, kroje, ose pranë njerëzve, u ndihmonin të mirëve dhe i ndëshkonin të këqinjët.

Kuçedra

Përbindësh mitologjik (shpesh gjarpër shumëkokësh), që shkaktonte yjarre, përmytje ose fatkeqësi. Heroi (zakonisht një djalë trim) duhej ta vriste për të shpëtuar fshatin.

Shqiponja

Është simboli kombëtarë i shqiptarëve. Ajo përfaqëson lirinë, fuqinë, krenarinë dhe identitetin kombëtar duke qenë figurë qendrore në mitologjinë shqiptare.

Drangoi

Mban fuqi të mbinatyrshme, veçanërisht në krahë dhe supe. Qëllimi kryesor i drangoit është të luftojë kuçedrën në beteja legjendare. Ai përdor gurë meteorikë, shpata rrufe, grumbuj gurësh për të mposhtur atë dhe për të mbrojtur njerëzimin nga stuhitë, zjarri, përmytjet dhe fatkeqësitë e tjera natyrore të shkaktuara nga fuqia shkatërruese e kuçedrës. Stuhitë e forta mendohej të kenë qenë rezultat i betejave të tyre.

E Bukura e Dheut

Figurë e fuqishme femërore e lidhur me dashurinë, bukurinë dhe magjinë. Herojtë shkojnë në botën e saj ,që ruhet nga një kuçedër, dhe po fitoi luftën me kuçedrën, ajo mund të bëhet nusja e tij, po humbi, gllabërohet nga kuçedra.

Gogoli

Në mitologjinë shqiptare përfaqëson një figurë mitike dhe besohej se ishte qenie e cila shfaqej natën në fusha e male. Me pamje të fikshme që është në gjendje të fluturojë, të bejë magji, mallkime etj. besohej se gogolët mund të mposhteshin vetëm nga rrezja e diellit e cila u përvelon lëkurën.

Folklori është emri për tërësinë e krijimeve artistike (gojore, muzikore, valle etj.) të një populli. Ai paraqet aspekte të ndryshme të traditës kulturore, në kuptimin e emrave të përbashkët për format tradicionale të letërsisë, muzikës, vallëzimit, dramës dhe krijimtarisë artistike popullore. Rrjedh nga fjala angleze *folk* - popull, dhe *lore* - dije, dituri, Në përdorim popullor, folklori nënkupton aspektet që shfaqen në format e aplikuara në kulturën popullore, dmth. këngët dhe vallëzime të adaptuara skenografikisht, artizanati, tregimet, anekdotat, etj. Një studiues i folklorit quhet *folklorist* ndërsa shkenca që studion nocionin e folklorit quhet *folkloristikë*, dhe daton nga koha e periudhës para romantizmit.

Përderisa te shumë popuj, si grekët e apo romakët, mitet u ruajtën në libra të shkruar, te shqiptarët ato mbijetuan kryesisht përmes folklorit. Kështu, folklori ynë – me këngë, valle, legjenda, përralla e besime popullore, është trashëgimtari më i madh i mitologjisë shqiptare. Folklori shqiptar e ruajti mitin si kujtesë kolektive dhe si pasqyrim i shpirtit të popullit. Pra, mitet dhe folklori janë të lidhura ngushtë si trupi me shpirtin: mitin është themeli i lashtë, ndërsa folklori është shtëpia ku ai jetoj dhe u përcoll brez pas brezi. Nëpërmjet folklorit, mitet dhe lashtësia shqiptare mbetën të gjalla, duke na dhënë këngë e legjenda, por edhe një pasqyrë të shpirtit, besimeve dhe vlerave të popullit tonë.

Diskutim

- Shpjegoni se si mitet dhe përrallat shërbejnë si burime për letërsinë artistike!
- Përshkruani karakteristikat e mitit dhe të letërsisë popullore (folklorit)!

Fakte dhe opinione

Jetojmë kohën kur mjedisi ynë mediatik, ndryshon shumëshpejt. Jemi të rrethuar nga forma dhe platforma të ndryshme mediatike, nga letra e printuar, deri te përmbajtjet digjitale. Këtu përfshihen mediat elektronike (radio, televizioni), media e shkruar (gazeta, revista, libra dhe fletëpalosje) dhe përmbajtje në internet (media sociale, podkaste, blogje dhe ueb përmbajtje). Përveç kësaj, me ndryshimin e vetë mjedisit mediatik, ndryshon edhe roli ynë në të. Ne nuk jemi më vetëm dëgjues, lexues dhe shikues passivë, por jemi edhe krijues dhe shpërndarës të informacioneve. Thjesht duke klikuar “më pëlqen” ose duke ndarë një video, postim, lidhje/link, tekst, audio ose fotografi, ne përfshihemi drejtpërdrejt në procesin e përhapje së lajmit dhe shpërndarjes së informacioneve. Miqtë, familja dhe bashkëpunëtorët tanë e shohin këtë aktivitet dhe, duke na besuar, ndonjëherë gabimisht i konsiderojnë informacionet të besueshme dhe të sigurta, të cilat ne vetë ndoshta nuk i kemi kontrolluar plotësisht.

Qasja tek informacionet është e lehtë, kurse sasia e tyre është aq e madhe, saqë shpesh mund të humbasim në to. Po bëhet edhe më e ndërlikuar kur informacionet shtrembërohen, manipulohen ose janë plotësisht të pasakta. Sasia e informacioneve ndonjëherë është aq e madhe saqë bëhet e vështirë të dish se çfarë të besosh dhe cilave burime t’u besohet. Prandaj kemi nevojë për aftësi për analizim, vlerësim, shpërndarje ose krijim të mesazheve për lloje të ndryshme të mediave. Duhet të mësojmë se si të shmangim manipulimet dhe si të marrim kontroll mbi zhvillimin tonë personal kognitiv dhe intelektual, prandaj është më se e nevojshme që fillimisht të njohim dhe të dallojmë faktet dhe opinionet. Çfarë do të thotë të shprehësh një **opinion** dhe çfarë do të thotë të shprehësh një fakt?

Opinion - është besim ose pikëpamje. Mundet, por nuk është e thënë të bazohet në fakte dhe nuk mund të vërtetoni se vetë opinionin është i drejtë apo i gabuar. Për shembull, dikush thotë se “Spanja është vendi më i mirë për pushime”. Ju mund të mos jeni dakord me atë, por nuk mundeni ta vërtetoni se kjo është gabim. Një opinion i dhënë mund të trajtojë çështje subjektive në të cilat nuk ka gjetje përfundimtare, ose mund të trajtojë fakte që synohen të kundërshtohen nga gabimi logjik se dikush ka të drejtë për opinionet e tyre. Opinioni ndikon në vendimmarrje dhe në mënyrën se si ne e shohim dhe e perceptojmë jetën tonë.

Faktet - nga ana tjetër, mund të verifikohen dhe të vërtetohen se janë të vërteta ose të pasakta. Gjatë kësaj, duhet të jemi në gjendje të vërtetojmë vërtetësinë ose pavërtetësinë e pohimit me prova. Për shembull, “*Macja është gjitar*” ose “*Maja më e lartë malore në Maqedoninë e Veriut është Korabi me 2753 metra*” janë fakte që shumë lehtë mund të vërtetohen. Fakti është një dëshmi, ngjarje a veprim që ka ndodhur në të vërtetë, që është në përputhje me realitetin objektiv dhe me prova mund të dëshmohet se është e vërtetë.

Duhet të kemi parasysh se deklaratat me fakte gjithashtu mund të jenë të pasakta. Për shembull, “*Maqedonia e Veriut ka 10,000,000 banorë*” është një keqinterpretim sepse pretendon diçka që ne mund ta kontrollojmë dhe ta zbulojmë se ky pohim është i rremë. Kjo është paraqitur si fakt, jo opinion, por gjithsesi është i pavërtetë.

Tani provoni të njihni dhe të dalloni faktet dhe opinionet!

	Pohime	Fakt ose opinion
1	Vodno është mal që ndodhet në jug të qytetit të Shkupit.	
2	Sharri është mali më i bukur.	
3	Lufta e Dytë Botërore ishte një konflikt i tmershëm ushtarak.	
4	Lufta e Dytë Botërore ndodhi midis viteve 1939-1945	
5	Muzika klasike përmirëson inteligjencën.	
6	“Meshari” është libri më i vjetër i botuar në gjuhën shqipe.	
7	Toka rrotullohet edhe rreth vetes cdo 24 orë.	
8	Kujdesi për natyrën është prioritet ynë.	
9	Paraqitja dinjitoze duhet të jetë shembull për rininë.	
10	Kushtetuta është akti më i lartë juridik i një shteti.	

Ndonjëherë faktet dhe opinionet mund të gjenden në të njëjtin tekst. Opinionet mund të përmbajnë edhe fakte, por faktet janë atje për të mbështetur qëndrimin e autorit. Nëse janë të shkruara mirë, postimet e opinionit janë një kontribut i rëndësishëm në diskursin publik, por ato jo gjithmonë i përmbahen standardeve gazetareske në të njëjtën masë si mbulimi i lajmeve.

Është e rëndësishme mediat të shënojnë qartë opinionet për të shmangur keqorientimin e publikut se përmbajtja duhet të kuptohet si fakt. Në çdo rast, është thelbësore që autorët të citojnë burimet e fakteve në mënyrë që, lexuesi / shikuesi / dëgjuesi, të mund t’i kontrollojnë ato.

Diskutim

- Shpjegoni dallimin ndërmjet fakteve dhe opinioneve që përdoren në media!
- Ndani faktet nga opinionet në tekste apo në raportime mediatike!
- Analizoni tekste gazetareske për të vërtetuar se si autori kombinon faktet dhe opinionet për të krijuar paragjykime!

